

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid
Ministerie van Justitie en Veiligheid

Mememes als online wapen

Fenomeenanalyse naar het gebruik van
memes door extreemrechts

Memes als online wapen

Fenomeenanalyse naar het gebruik van memes door extreemrechts

Foto omslag: Memes zijn een laagdrempelig communicatiemiddel om met name jongeren te bereiken. Extreemrechtse boodschappen kunnen zo subtiel worden verspreid.

Inhoudsopgave

Essentie	6
Inleiding	8
1 Memes als populair online communicatiemiddel	9
2 De verspreiding van extreemrechtse memes	11
3 Meme-gebruik van extreemrechtse stromingen	14
3.1 Accelerationisme	14
3.2 Alt-right	16
3.3 Neonazisme	18
3.4 Identitaire beweging	19
3.5 Volksnationalisme	19
4 Belangrijke thema's in extreemrechtse memes	21
4.1 Omvolkingstheorie	21
4.2 Antisemitisme	22
4.3 Anti-islam en anti-immigratie	23
4.4 Anti-overheid en anti-democratie	24
4.5 Bestrijding extreemlinks, feminisme, lhbtq+ en woke	25
4.6 Rassenleer, eugenetica en witte superioriteit	27
5 Functies van extreemrechtse memes	28
6 Effecten van extreemrechtse memes	30
Conclusie	33
Bijlagen	35
Bijlage 1: Definities van sleutelbegrippen	35
Bijlage 2: Online platformen met extreemrechtse content	36
Bijlage 3: Uitleg belangrijkste extreemrechtse stromingen en de incel-beweging	39
Bijlage 4: Specifieke kenmerken memes per extreemrechtse stroming	42
Bronnenlijst	44
Eindnoten	48

Essentie

In deze fenomeenanalyse wordt beschreven welke rol memes hebben voor extreemrechts. Onder 'extreemrechts' vallen, overeenkomstig het gebruik van de term in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN), zowel extreemrechtse activisten als rechts-extremisten en rechts-terroristen. Allen handelen vanuit extreemrechts gedachtegoed, waartoe denkbeelden worden gerekend als vreemdelingenhaat (inclusief: antisemitisme en antimoslims), haat jegens vreemde (cultuur)elementen en ultranationalisme. De analyse draagt bij aan het herkennen, begrijpen en duiden van memes. Hiervoor is gebruik gemaakt van (semi-)wetenschappelijke literatuur, journalistieke bronnen en interviews met deskundigen.

Laagdrempelig communicatiemiddel om jongeren te bereiken

Een meme is een idee, uiting of mening gevat in tekst of in visueel materiaal zoals een foto, video of gif-bestand al dan niet voorzien van tekst of geluid, die online wordt gekopieerd en verspreid. Memes zijn een belangrijk online communicatiemiddel voor extreemrechts. Alle extreemrechtse stromingen gebruiken ze en alle thema's uit het extreemrechtse discours komen terug in memes. De extreemrechtse boodschap kan met memes op een laagdrempelige manier, vaak subtiel en verpakt in humor, worden verspreid. Met memes kan extreemrechts personen, met name jongeren, bereiken die anders niet bereikt kunnen worden. Het ligt uiteindelijk aan de ontvanger of deze de boodschap herkent en aan diens ontvankelijkheid en weerbaarheid of deze persoon er iets mee doet.

Meer inzicht in werking memes door herkennen functies en effecten

Het herkennen van de functies van extreemrechtse memes draagt bij aan de beoordeling of een meme onwenselijk of schadelijk is en aan een beter begrip waarom bepaalde memes worden verspreid. Extreemrechtse memes hebben vier functies, die deels kunnen overlappen. **Vermakelijke** extreemrechtse memes lijken onschuldig, maar de boodschap in de meme is dat vaak niet. De **informatieve** functie is vooral voor de communicatie binnen de groep en geldt als attendering op nieuwe feitjes of publicaties, maar niet voor operationele zaken.

Wervende memes bevatten propaganda of verwijzingen naar andere platformen om mensen, vooral jongeren, te interesseren voor extreemrechtse boodschappen en te lokken naar extreemrechtse groepen. En met **extremistische** memes worden extremistische handelingen gepropageerd en verheerlijkt.

Het is lastig om een direct effect te verbinden aan één meme of het meme-gebruik door extreemrechts. Wel dragen extreemrechtse memes bij aan drie indirecte en geleidelijke effecten. Deze effecten, te weten de **normalisering en sociale acceptatie van het extreemrechtse gedachtegoed, groeps- en identiteitsvorming en inspiratie voor extremistisch handelen**, kunnen op hun beurt weer leiden tot ongewenste ontwikkelingen in de maatschappij en ten aanzien van de democratische rechtsorde of nationale veiligheid.

Extreemrechtse memes ondanks moderatie alom aanwezig op internet

Extreemrechtse memes zijn tegenwoordig overal op het internet aanwezig. Memes worden vanuit de extreemrechtse online subcultuur verspreid naar diverse sociale media platformen. Hoe meer contentmoderatie er op een platform plaatsvindt, hoe subtieler de extreemrechtse boodschap in de meme verpakt moet zijn. Alleen zo kan een meme met extreemrechtse boodschap de grotere platformen bereiken, de moderatie omzeilen en uiteindelijk een groter publiek aanspreken. Daarentegen komen in besloten rechts-extremistische online groepen waar moderatie ontbreekt geregeld expliciete boodschappen en gewelddadige memes voor.

Kennis en weerbaarheid tegen ongewenste ontwikkelingen door memes

Kortom, memes zijn een 'online communicatiewapen' van extreemrechts dat op diverse manieren en met verschillende functies kan worden ingezet. Extreemrechtse memes kunnen door hun dubbelzinnigheid en humor nauwelijks worden bestreden door strafrecht of online contentbeheer. De bedoelingen en specifieke directe effecten zijn moeilijk aantoonbaar. Wel is duidelijk dat de inzet van memes door extreemrechts bijdraagt aan de normalisering van extreemrechts gedachtegoed, (online) groeps- en identiteitsvorming en in een enkel geval tot mogelijke inspiratie voor geweld of ander extremistisch handelen. Dit zijn ongewenste ontwikkelingen die het functioneren van de democratische rechtsorde en de nationale veiligheid kunnen ondermijnen. Het is nodig om extreemrechtse memes als dusdanig te herkennen, hun werking te begrijpen en te kunnen duiden, en de samenleving er weerbaarder tegen te maken.

Inleiding

Het internet is in de afgelopen jaren van grote invloed geweest op diverse ontwikkelingen binnen extreemrechts. In de analyse wordt aangesloten op de NCTV-definitie van extreemrechts, waarbij het extreemrechtse gedachtegoed centraal staat. Tot extreemrechts gedachtegoed worden denkbeelden gerekend als vreemdelingenhaat (inclusief: antisemitisme en antimoslims), haat jegens vreemde (cultuur)elementen en ultranationalisme. Hierbij houden extreemrechtse activisten zich aan de kaders van de democratische rechtsorde, ondermijnen rechts-extremisten de democratische rechtsorde en plegen extreemrechtse terroristen op mensenlevens gericht geweld gebaseerd op extreemrechtse opvattingen.¹

Extreemrechtse propaganda, kennisoverdracht, rekrutering, radicalisering, financiering, het aanzetten tot actie en het onderhouden van netwerken gebeuren steeds meer op sociale media en andere online ontmoetingsplaatsen.¹ Het gebruik van afbeeldingen en symbolen heeft altijd een prominente rol gespeeld binnen extreemrechts, en vindt vanzelfsprekend ook op het internet plaats. Extreemrechtse ideeën en meningen worden online in zogenaamde memes (spreek uit: miems) geuit en daarna op een laagdrempelige manier verder verspreid.

Een **meme** is een idee, uiting of mening gevat in tekst of in visueel materiaal zoals een foto, video of gif-bestand al dan niet voorzien van tekst of geluid, die online wordt gekopieerd en verspreid.

In deze fenomeenanalyse wordt een antwoord gegeven op de vraag welke rol memes in Nederland hebben voor extreemrechts. Daarbij is onderzocht wat memes zijn, hoe ze worden verspreid en welke vormen, functies en effecten ze hebben. Tot nu toe is nog maar beperkt onderzoek gedaan naar de rol van memes binnen extreemrechts. Met deze fenomeenanalyse wordt die lacune gevuld. Het doel van deze analyse is om op een cruciaal deelaspect beter inzicht te geven in het online functioneren van extreemrechtse groepen en individuen. Hierdoor kunnen de gevaren en veiligheidsrisico's voor de maatschappij beter worden herkend.

De focus in deze analyse ligt op het extreemrechtse meme-gebruik in het algemeen en, voor zo ver mogelijk, specifiek voor Nederland. In deze analyse worden dus geen andere radicale en extremistische memes behandeld. Daarvoor wordt verwezen naar de literatuur die daarover is verschenen.² Er is gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur, journalistieke publicaties en interviews met deskundigen. Bij de analyse is geen gebruik gemaakt van eigen onderzoek op het internet en geen onderzoek gedaan naar personen en organisaties. De getoonde en beschreven memes in de analyse dienen puur ter illustratie. Het betekent niet dat de NCTV achter de inhoud staat of een podium wil bieden voor verdere verspreiding.

Leeswijzer

Na voorgaande essentie en inleiding wordt in het eerste hoofdstuk uitgelegd wat memes zijn en hoe ze maatschappelijk worden gebruikt. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op het ontstaan van de extreemrechtse meme-cultuur en de online verspreiding van extreemrechtse memes. In hoofdstuk 3 wordt het meme-gebruik door de diverse extreemrechtse stromingen behandeld en in hoofdstuk 4 de belangrijkste thema's in extreemrechtse memes. In hoofdstuk 5 en 6 worden de functies en effecten van extreemrechtse memes uitgelegd, gevolgd door de conclusie.

Een overzicht van de definities van enkele sleutelbegrippen in deze analyse, zoals 'extreemrechts', 'rechts-extremisme' en 'radicalisering', staat in bijlage 1. In bijlage 2 staat een overzicht van de diverse typen online platformen en webpagina's waarop extreemrechtse, rechts-extremistische en rechts-terroristische groepen en individuen actief zijn. Dit overzicht draagt bij aan een beter begrip van de typen platformen die in deze publicatie genoemd worden en helpt bij het lezen ervan. In bijlage 3 staan de belangrijkste extreemrechtse stromingen in Nederland beschreven en in bijlage 4 de specifieke kenmerken van memes per extreemrechtse stroming. Ten slotte, in deze analyse is gebruik gemaakt van verklarende voetnoten – onderaan de pagina - en verwijzende eindnoten – achterin.

1. Memes als populair online communicatiemiddel

Het ontstaan, de werking en kenmerken van internetmemes, alsmede het gebruik in de maatschappij en door radicale en extremistische groepen staan in dit hoofdstuk centraal.

Internetmeme afgeleid van cultureel verschijnsel dat zich evolutionair verspreid

'Meme' is een nieuw gevormd woord dat is afgeleid van het Griekse woord *mimesis* (overdracht, nabootsing) en Engelse woord *gene* (gen). In 1976 introduceerde de biologiewetenschapper Richard Dawkins de term in zijn boek *'The Selfish Gene'*³ om een cultureel fenomeen of verschijnsel te beschrijven dat, net als een menselijk gen, wordt verspreid, in stand wordt gehouden en soms muteert door replicatie. Volgens Dawkins is een meme in feite een stukje cultuur dat zich verspreidt volgens de wetten van de evolutie van het darwinisme.⁴ De memes die in deze analyse aan de orde komen, zijn specifiek de 'internetmemes' die worden gebruikt als online communicatiemiddel. In feite bestaan internetmemes al sinds het internet beschikbaar werd voor een breder publiek.⁵

Een internetmeme – in het vervolg kortweg meme - is een idee, uiting of mening gevat in tekst of in visueel materiaal zoals een foto, video of gif-bestandⁱⁱ al dan niet voorzien van tekst of geluid, die online wordt gekopieerd en verspreid. Memes bevatten vaak sarcastische, ironische of soms kwetsend bedoelde humor, maar dat hoeft niet. De verspreiding en het vergroten en behouden van de populariteit van memes gebeurt op websites, sociale media en telefoon-apps. De kracht van succesvolle memes ligt in het feit dat deze 'viraal' gaan en in korte tijd een (zeer) grote hoeveelheid mensen kunnen bereiken.

Het format van een meme kan door verschillende internetgebruikers worden bewerkt, waardoor er steeds nieuwe verschijningsvormen ontstaan. Het bewerken van memes kan gebeuren door bijvoorbeeld een afbeelding te fofoshoppen of

steeds andere teksten of geluid toe te voegen. Ook bepaalde tekens, hashtags, slogans, termen en terminologie die binnen een groep op internet worden gebruikt, kunnen worden gezien als memes. Een meme kan lange tijd populair en in gebruik blijven, maar meestal worden memes op den duur niet meer gebruikt en vergeten. Dan is er sprake van een 'dead meme' of 'old meme'. Een oude meme wordt soms wel nog door een kleine groep mensen gebruikt, ook al is deze niet langer in gebruik bij een breed publiek. Enkele memes worden na een 'dode' periode herontdekt en opnieuw populair.

Memes bevatten soms meerdere boodschappen voor verschillende ontvangers

De meeste memes zijn onschuldig en humoristisch bedoeld. Maar memes kunnen in een bepaalde context ook een andere betekenis hebben. Zo kunnen memes ideologisch van aard zijn en maatschappelijke fenomenen of ontwikkelingen bekritisseren. De maker kan dan een meme verspreiden om een bepaalde boodschap af te geven.

Een meme kan een *dog whistle* in een subcultuur zijn, die niet voor iedereen toegankelijk of begrijpelijk is. Een *dog whistle* of 'hondenfluitje' heeft tot doel om twee verschillende boodschappen over te brengen voor twee groepen ontvangers, door middel van één enkele term zoals een woord, zin, afbeelding of gebaar. Een meme met hondenfluitje bedient dus verschillende soorten publiek. De eerste boodschap is de meestal neutrale of maatschappelijk geaccepteerde boodschap. Deze is gericht aan de grootste groep toehoorders. De tweede

¹ Zie bijlage 1 voor de definitie van de sleutelbegrippen

ⁱⁱ GIF (Graphics Interchange Format) is een bestandsformaat dat zowel statisch als bewegend beeld ondersteunt. Deze geluidsloze mini-video's spelen oneindig af in een zogenaamde loop.

boodschap in dezelfde meme is gecodeerd en bevat soms ook niet-maatschappelijk geaccepteerde bedoelingen. Deze gecodeerde boodschap wordt alleen opgepikt en begrepen door een kleinere groep toehoorders, bijvoorbeeld binnen een bepaalde subcultuur.⁶

Memes laagdrempelig en populair in gebruik

Internetgebruikers geven memes betekenis en gebruiken ze in allerlei situaties. Dat gebeurt meestal anoniem, zodat de herkomst van een meme lastig te achterhalen is. Memes worden vooral ontwikkeld voor en gebruikt door kinderen en jongvolwassenen, hoewel ze inmiddels ook zijn doorgedrongen bij oudere generaties. Ze worden gedeeld op sociale media en in app-groepen van vrienden en scholen, meestal als grap en zonder diepere betekenis of bedoeling. En als die diepere betekenis er wel in zit, is de gebruiker zich er niet altijd van bewust. Doordat iedereen vrij eenvoudig zelf memes kan maken, zijn memes populair. Diverse sites, mobiele apps en kunstmatige intelligentie (AI) kunnen daarbij helpen, wat bijdraagt aan de laagdrempeligheid van memes.⁷ Door de enorme vlucht en populariteit die memes in het afgelopen decennium maakten, werden ze ook een interessant communicatiemiddel voor marketingbedrijven, politieke partijen en andere maatschappelijke organisaties. Met memes kunnen zij hun boodschap onder zoveel mogelijk mensen verspreiden en bekendmaken.⁸

Memes ook gebruikt door radicale en extremistische groepen en personen

Door de grote populariteit van memes is het niet verwonderlijk dat ook radicale en extremistische groepen en personen ze in hun online activiteiten gebruiken. Zowel rechts-extremisten als links-extremisten als jihadisten gebruiken memes voor hun online communicatie.⁹ Zo kunnen zij soms expliciet, maar vaker nog subtiel en met ironie of sarcasme hun boodschap, mening, propaganda en ideologieën verspreiden.¹⁰ Het gebruik van memes door extreemlinks wordt door wetenschappers en journalisten overigens veelal als minder effectief beschouwd omdat de aard van memes zou wringen met de zogenaamde extreemlinkse normen en waarden. Veel memes worden pas populair als ze grenzen overschrijden, schokkend of wreed zijn, iets wat binnen extreemlinkse kringen doorgaans als onethisch en onacceptabel wordt gezien.¹¹ Extreemrechts steekt hier in hun memes dan ook de draak mee (*'the left can't meme'*).¹² Desondanks zijn er, ook in Nederland, populaire extreemlinkse memes in omloop. Ook is bekend dat extremistische groepen soms memes of formats eren van elkaar kapen. Zo zijn afbeeldingen of figuren die geregeld in extreemrechtse memes voorkomen hergebruikt door jihadisten die daar een eigen boodschap aan hebben toegevoegd.¹³

2. De verspreiding van extreemrechtse memes

In dit hoofdstuk staan het ontstaan van de extreemrechtse meme-cultuur en de verspreiding van extreemrechtse memes op het internet en de rol en invloed van contentmoderatie centraal. Daarnaast worden kort ingegaan op het gebruik van internationale en meer nationale en cultuurgebonden extreemrechtse memes.

Extreemrechtse meme-cultuur ontstaan in VS en daarna naar Europa gekomen

In de afgelopen jaren is een extreemrechtse meme-cultuur ontstaan die hoofdzakelijk afkomstig is vanuit de alt-right-beweging^{III} in de VS en later is overgenomen in Europa. Daarbij speelde Gamergate, een online haatcampagne in 2014 tegen de vermeende feminisering en 'politieke correctheid' van de game-industrie, een belangrijke rol. Voornamelijk mannelijke gamers vonden dat gamen een exclusief terrein van – bij voorkeur witte en heteroseksuele – mannen moest blijven. Progressieve vrouwelijke game-ontwikkelaars en journalisten die positieve recensies over hun games schreven en die de overige game-industrie als seksistisch bestempelden, ontvingen ernstige bedreigingen, werden gedoxt^{IV} en moesten onderduiken. Gamergate, vaak aangeduid met een hashtag (#Gamergate), leidde op sociale media tot felle discussies over politieke correctheid in games, media en online gemeenschappen.¹⁴

In de online discussies rond Gamergate kwamen ook allerlei meningen en ideeën uit diverse subculturen naar voren, waaronder extreemrechtse groepen die zich konden vinden in de strijd tegen politieke correctheid en feminisering. Gamers en de hieraan gekoppelde meme-cultuur kwamen hierdoor volop in aanraking met extreemrechtse ideeën en werden hierdoor beïnvloed. Diverse online platformen waarop Gamergate zich afspeelde, zoals 4chan en bepaalde gamefora, werden radicaler qua inhoud. Degenen die dit niet konden waarderen, keerden zich af van deze sites. Degenen die bleven, konden de

extremistische taal en beelden wel waarderen en vulden de sites aan. Blijvers werden radicaler in hun uitlatingen en werden op deze platformen door anderen bevestigd in hun opvattingen. Diverse personen die op deze online platformen rond Gamergate actief waren, zijn kort hierna ook betrokken geweest bij het ontstaan van de alt-right-beweging op internet.¹⁵

Extreemrechtse boodschappen werden tamelijk eenvoudig via deze platformen verspreid door het ontbreken van tegenspraak van anderen en controle en moderatie op de inhoud. De memes uit de gamecultuur werden in feite gekaapt door extreemrechts. Vanuit specifieke meme-fora bereikten steeds meer extreemrechtse memes ook de grotere sociale media platformen. Met de alt-right online cultuur als belangrijke bron en voortrekker gaf Donald Trumps' verkiezingscampagne voor het presidentschap in de VS in 2016 de meme-cultuur een boost. Zijn aanhangers zorgden met een soms agressieve online campagne, die qua tactiek en stijl voor een deel zijn oorsprong had in Gamergate en actief gesteund werd door alt-right, ervoor dat steeds meer extreemrechtse memes het mainstreampubliek bereikten, niet alleen in de VS maar ook in Europa en Nederland.¹⁶

Extreemrechtse memes overal op internet aanwezig

De verspreiding van extreemrechtse memes gebeurt via diverse soorten internetplatformen, ook buiten de gekende extreemrechtse kanalen.¹⁷ Dit loopt uiteen van speciaal voor

III Zie bijlage 1 voor uitleg over alt-right.

IV Doxing is een middel dat geregeld door (bijvoorbeeld extreemlinkse of extreemrechtse) actievoerders wordt ingezet. Het is het vergaren en online publiceren van persoonlijke en privégegevens, vaak met de bedoeling om een persoon of organisatie te 'ontmaskeren', te beschadigen of te intimideren. Doxing is op 1 januari 2024 in Nederland strafbaar gesteld. Zie: OM.nl, 'Doxing vanaf 1 januari 2024 strafbaar', 19 december 2023.

memes opgerichte websites tot enkele minder bij het grote publiek bekende alternatieve sociale media. De expliciet extremistische memes worden meestal alleen in besloten en versleutelde app-groepen en via gamefora en chatgroepen binnen een beperkte groep verspreid.¹⁸ De verhullende en niet-gewelddadige extreemrechtse memes worden ook verspreid op de grotere openbare sociale media platformen.¹⁹ Voor tieners zijn bijvoorbeeld populaire video-apps platformen waarop ze mogelijk voor het eerst, soms via een algoritme, worden geconfronteerd met extreemrechtse memes.²⁰ Zo ontstaat op steeds meer online ontmoetingsplaatsen een mix van grappig bedoelde memes, extreemrechtse boodschappen, desinformatie en complotten.²¹ Deze bredere verspreiding heeft tot gevolg dat 'humoristische' memes met een extreemrechtse boodschap een groter bereik krijgen en opgepikt worden door een breder publiek, dat de onderliggende boodschap niet altijd herkent. Zo dragen sommigen onbedoeld bij aan de verdere verspreiding en normalisering van een radicaal gedachtegoed wanneer ze denken een 'grappig plaatje' rond te sturen.²²

Extreemrechtse memes omzeilen geregeld contentmoderatie

Contentbeheerders van de platformen van de 'big tech'-bedrijven als Google en Meta controleren streng op de aanwezigheid van een extremistische inhoud, maar niet alle subtiele extreemrechtse uitingen worden herkend.²³ Voor de meeste extreemrechtse memes geldt dat ze kunnen worden gezien als 'borderline content'.²⁴ Dat wil zeggen: inhoud die niet duidelijk extremistisch is of de regels overtreedt, maar wel door veel gebruikers als onwenselijk wordt gezien. Sommige verspreiders van extreemrechtse memes zoeken hun toevlucht naar alternatieve platformen die onder het mom van vrijheid van meningsuiting wel de extreemrechtse boodschappen toelaten, ook de explicietere of ronduit extremistische. Het is onderdeel van het verdienmodel van die platformen: haatdragende, seksistische en extreemrechtse content genereert zogenaamd 'engagement' en daarmee winst voor die platformen.²⁵ Daarnaast vindt in diverse besloten fora en chats helemaal geen moderatie op inhoud plaats door de beheerders of eigenaren. In bepaalde games worden dagelijks duizenden chats gestart, wat lastig is bij te houden. Ook verdwijnt veel content snel van bepaalde platformen omdat de omloopsnelheid er hoog is. De inhoud is in enkele gevallen wel nog terug te vinden in enkele besloten chats en groepen of lokaal opgeslagen, zodat deze niet helemaal verloren is.²⁶ Om publieke online discussies te beïnvloeden en nieuwe aanhang te rekruteren, zijn rechts-extremisten ook actief buiten de echoputten^v van de eigen online platformen.

Uit veiligheidsoverwegingen en om contentbeheer te omzeilen, komen meer verhullende en 'humoristische' memes beter van pas dan directe oproepen tot haat en geweld. Deze memes bevatten geen extremistische logo's of slogans, waardoor ze gemakkelijk verspreid kunnen worden op mainstream online platformen om zo een groter publiek te bereiken.²⁷ Via het gebruik van memes op de grote mainstream platformen kunnen 'geïnteresseerden' verleid worden om mee te gaan naar alternatieve of besloten platformen.²⁸ Dat gaat bijvoorbeeld via het delen van een weblink in de reacties onder een bericht of bij een meme waarmee je toegang daartoe kan krijgen.²⁹ Ook kan een extreemrechts account eerst grappige memes delen op de mainstreamplatformen, zodat personen dat account gaan liken of volgen vanwege de humor. Uiteindelijk komen de nieuwe volgers via zo'n account dan toch in aanraking met de extreemrechtse memes van dat account al dan niet op een ander online platform.³⁰ Niet-extremistische online subculturen en populaire online influencers kunnen zo fungeren als ingang naar extreemrechts gedachtegoed of rechts-extremistische online gemeenschappen.³¹

Internationale én land- en cultuurgebonden memes in omloop

Veel (sjablonen voor) extreemrechtse memes worden internationaal gebruikt en hebben in de meeste landen dezelfde betekenis. Ze komen meestal voort uit de Angelsaksische cultuur (VS of Verenigd Koninkrijk). Ook zijn er bepaalde Duitstalige neonazistische memes die het internationaal goed doen. Via internationaal gebruikte memes kunnen extreemrechtse thema's die eerst elders leven ook in Nederland actueel worden. In enkele gevallen kunnen de 'internationale' (sjablonen van) memes nog worden voorzien van extra, specifieke nationale symbolen of teksten zodat ze beter bruikbaar zijn in een land. Zo kan er ingesprongen worden op een bepaalde politieke of maatschappelijke actualiteit in een land, zodat de oorspronkelijke meme daar beter bruikbaar is of beter begrepen wordt, zonder dat de oorspronkelijke betekenis van de meme wezenlijk wijzigt.³²

Andere extreemrechtse memes zijn meer land- en cultuurgebonden en daarom moeilijker in andere landen te gebruiken dan het land van herkomst. Ze zijn vooral voor gebruik binnen de eigen groep of voor nationale doeleinden bedoeld. Daarnaast kan het ook voorkomen dat een op hetzelfde sjabloon gebaseerde extreemrechtse meme in het ene land een andere betekenis heeft dan in het andere land. In de bewerking van die memes en de teksten die erbij worden gezet, ontstaat in de historische en culturele context van het ene land dan een andere betekenis dan in een buurland.³³

Voorbeeld van een internationaal gebruikte template voor extreemrechtse memes (met Pepe the Frog), met dezelfde betekenis maar toegespitst op het eigen land: het buiten de eigen landsgrenzen houden van vreemdelingen door middel van een hek in de VS, het Verenigd Koninkrijk en Hongarije. (Bron: Knowyourmeme.com en gGAG.com)

Ook in Nederland worden memes met extreemrechtse boodschappen gemaakt en hebben extreemrechtse online groepen en gemeenschappen zich toegelegd op het maken van memes. Veel van de huidige extreemrechtse memes in Nederland vinden nog steeds hun herkomst in alt-right, maar ook in de andere extreemrechtse stromingen. De zeer gewelddadige memes zijn met name afkomstig uit de online netwerken met rechts-terroristische content en worden vooral binnen die netwerken gedeeld.³⁴ Daarnaast vinden sommige extreemrechtse memes in Nederland hun oorsprong meer in eigen cultuur. Zo worden geregeld slogans met nationale symbolen die aanvankelijk elders in de maatschappij zijn gebruikt, opgepikt door extreemrechts en weer populair gemaakt voor eigen gebruik. Een voorbeeld is de door de Nederlandse zuivelindustrie geïntroduceerde reclameslogan 'kaas is de baas' die inmiddels in memes als codetaal wordt gebruikt tegen de vermeende bedreigingen van buitenaf (bijv. 'islam', 'asielzoekers').³⁵

^v Een echoput verwijst naar het principe dat je eigen ideeën bevestigd worden als je je enkel omringt door mensen die op dezelfde manier denken als jij.

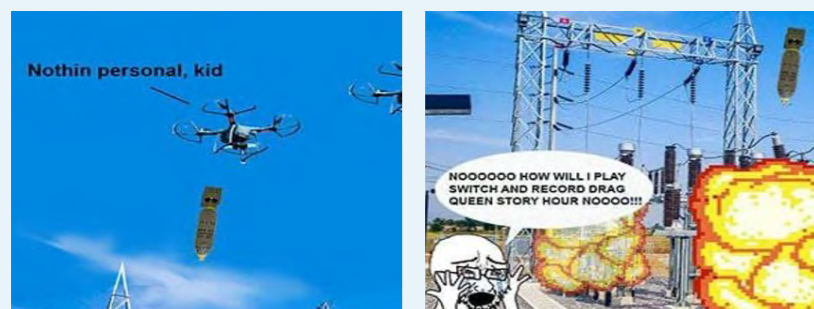
3. Meme-gebruik van extreemrechtse stromingen

Het extreemrechtse landschap in Nederland is gefragmenteerd in verschillende groepen en ideologieën. Over het algemeen kan het worden onderverdeeld in de volgende ideologische stromingen en bewegingen: het accelerationisme, alt-right, het neonazisme, de identitaire beweging en het volksnationalisme. Meer uitleg over de stromingen staat in bijlage 3. In dit hoofdstuk wordt beschreven welke specifieke elementen kenmerkend zijn voor de memes binnen de extreemrechtse stromingen, zodat ze ook als zodanig kunnen worden herkend. De gebruikte memes dienen ter illustratie.

3.1 Accelerationisme

Fascinatie voor wapens en geweld

Bij accelerationisten en andere rechts-terroristen bestaat, net als bij sommige neonazi's, een fascinatie voor (3D-geprinte) wapens en geweld. Dat komt ook terug in de memes die binnen deze kringen in besloten online gemeenschappen worden gedeeld. Zo worden er afbeeldingen van wapens gebruikt en teksten die oproepen tot (voorbereidingen op) geweld en zelfverdediging. Voorbeelden zijn memes waarin accelerationisten oproepen om met bewapende drones vitale infrastructuur zoals elektriciteitsnetwerken aan te vallen.³⁶

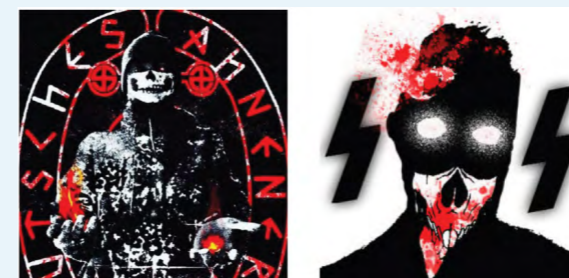
Meme, in twee delen gedeeld binnen accelerationistische groepen, met oproep om een elektriciteitsnetwerk aan te vallen met een bewapende drone. (Bron: TRAC, Weekly Analyst Review, 22 februari 2023)

Expliciete boodschap en zwart-wit-rode kleuren

In accelerationistische memes komen geregeld haatuitingen en gewelddadige teksten voor. Ook de omgekeerde swastika komt voor in accelerationistische memes. Deze swastika zou staan voor chaos en het kwaad, hetgeen past bij hun gedachtegang dat er eerst chaos nodig is om vervolgens een nieuwe 'natuurlijke' orde te kunnen scheppen. Daarnaast valt het veelvuldige gebruik van nazistische symbolen en doodskoppen voor gezichten op in accelerationistische memes.³⁷

Het gebruik van humor is bij accelerationisten een stuk minder of anders (lees: heftiger, zwartgalliger) dan bij andere rechts-extremistische stromingen. Doordat ze zich in besloten online groepen bevinden hoeven ze minder subtiel te zijn en kunnen ze gewoon direct stellen wat ze vinden. Ze verspreiden bijvoorbeeld expliciete memes om een rassenoorlog te promoten. Een 'grappige' meme is dan minder nuttig. Ook Nederlandse accelerationisten delen expliciete memes met extremistische en terroristische content. Qua kleurgebruik valt op dat accelerationistische memes voornamelijk zwart, rood en wit zijn, net als bij sommige memes van klassieke neonazi's.³⁸

Voorbeelden van accelerationistische memes waarbij het rood-wit-zwarte kleurgebruik, het gebruik van nazistische tekens (SS) en een doodskop opvallen. (Bron: isdglobal.org/explainers/accelerationism en ADL.org)

Verheerlijken van aanslagplegers en accelerationistische publicaties

Rechts-terroristen zoals accelerationisten verheerlijken in hun memes geregeld succesvolle rechts-terroristische aanslagplegers. Aanslagplegers worden door hen gezien als 'heiligen', voorbeelden en inspiratiebronnen. 'Heilige' aanslagplegers zoals die van Noorwegen (2011), Christchurch (2019), Buffalo (2022) en Bratislava (2022), en de data waarop deze aanslagen plaatsvonden komen geregeld terug in memes van accelerationisten. Ook komen elementen uit sommige livestreams van de aanslagen terug, zoals de teksten die de aanslagpleger van Christchurch op zijn wapen had geschreven.³⁹

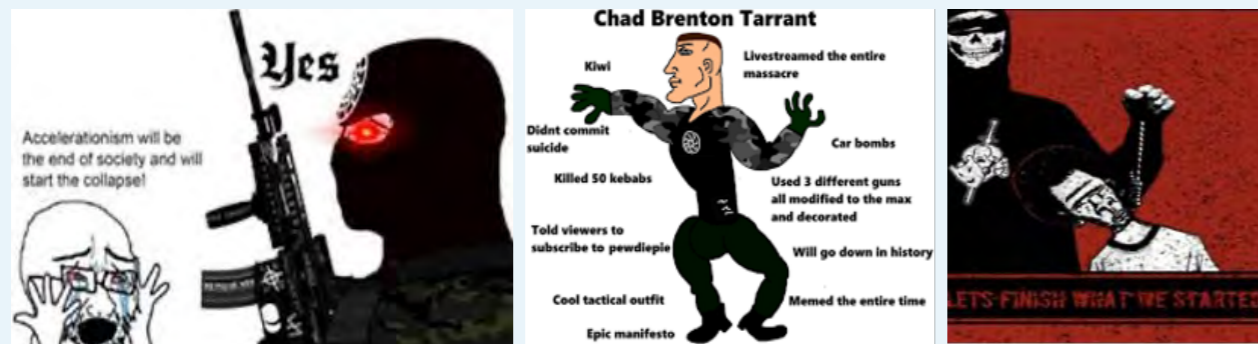
Ook passages uit de manifesten van deze aanslagplegers en belangrijke ideologische literatuur voor accelerationisten zoals 'Siege', 'The Hard Reset' en andere publicaties van het accelerationistische online netwerk 'Terrorgram' vinden hun weg in memes.⁴⁰ Zo zijn de oproepen in het manifest van de aanslagpleger van Christchurch om meer memes te maken op hun beurt weer in nieuwe memes gebruikt. Zelf gebruikte de schutter van Christchurch in zijn manifest de bekende tekstuele meme 'Navy Seal Copypasta', welke vervolgens breed is gedeeld door accelerationisten.⁴⁰ Ook andere elementen die door rechts-terroristische aanslagplegers in manifesten zijn benoemd, zoals het ecofascisme,⁴¹ worden in sommige accelerationistische memes gebruikt. De meme en hashtag 'ReadSiege' was in 2017 populair op accelerationistische sociale-media-kanalen.⁴¹

VI Terrorgram (verbastering van Terror en Telegram) is een netwerkcollectief van accelerationistische Telegramkanalen dat rechts-extremistische- en -terroristische literatuur en video's promoot.

VII Ecofascisten beweren dat de harmonie tussen de witte mens en de natuur verloren is gegaan door onder meer massa-immigratie, globalisering en kapitalisme en dat de enige oplossing is het stoppen van immigratie of het uitroeien van niet-witte bevolkingsgroepen.

Voorbeelden van accelerationistische memes geïnspireerd door geweld en rechts-terroristische aanslagen. In de middelste is ook de invloed van de alt-right ('Chad', zie paragraaf over alt-right) zichtbaar. (Bron: Knowyourmeme.com en gGAG.com):

3.2 Alt-right

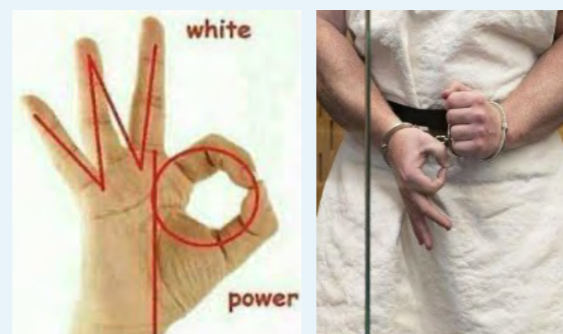
Verhullende boodschappen en nadruk op traditionalisme, puurheid, masculiniteit

Het online verspreiden van racistische memes is een populaire praktijk van alt-right. Deze memes worden meestal op een 'grappige manier' verpakt waarbij de boodschap verhullend wordt gebracht. Verder ligt de nadruk in de memes vaak op thema's als puurheid, reinheid en tradities, die symbool staan voor de eigenlijke thema's van de alt-right: misogynie (vrouwenhaat), haat jegens de lhbtiq+-gemeenschap, bestrijden van progressieve en 'linkse' idealen, witte mannelijke overheersing, antisemitisme en nadruk op conservatief-christelijke waarden. Afbeeldingen van zogenaamde *traditional wives* en het gebruik van de hashtag #tradwife in memes staan voor een traditioneel bestaan waarbij vrouwen het huishouden doen en vooral thuis zijn om voor een gezin met veel kinderen te zorgen. Het staat voor het traditionele rollenpatroon dat het beste voor man en vrouw en de samenleving zou zijn en waarbij een groot deel van de moderniteit wordt afgezworen. Veel witte kinderen zorgen ervoor dat het 'blanke' ras in stand blijft. Bekende figuren in deze alt-right memes zijn *Chad* en *Stacy*. Zij vertolken de knappe, aantrekkelijke en succesvolle man en vrouw. *GigaChad* (een gefotoshopt Russisch model) staat symbool voor het ideaalbeeld van mannelijkheid. *Chad* en *Stacy* zijn ook bekende figuren binnen de zogenaamde *involuntary celibate* ofwel *incel*-subcultuur^{VIII} die qua thematiek en het online taal- en meme-gebruik voor een deel gelijkenissen kent met alt-right en het neonazisme.⁴²

Aantrekkelijke vrouwen worden door alt-right ingezet als propagandamiddel om jonge witte mannen aan te trekken.

De nadruk op de reinheid en de puurheid van het leven en zelfverwezenlijking komen in memes terug in het afwijzen van drugs, alcohol en porno en het trainen van het lichaam. Ook gaan memes over fitness, sporten en gevechtstrainingen, thema's die de masculiniteit moeten stimuleren en ervoor moeten zorgen dat de 'witte jongens' zijn voorbereid op een rassenstrijd. Daarnaast staan er geregeld verwijzingen naar oude Noorse culturen, Germaanse helden en schone, zuivere blauwe luchten, wateren en bossen in memes van alt-right om puurheid en reinheid te benadrukken.⁴³ Deze puurheid en reinheid staan symbool voor het 'zuiver houden van de rassen' en de vermeende superioriteit van witte mensen ten opzichte van andere rassen. In dit licht moet ook het 'hondenfluitje' worden gezien dat geregeld in de alt-right memes (maar ook bij andere extreemrechtse stromingen) opduikt: het zogenaamde 'OK'-teken ofwel *white power*-teken met je hand, waarbij de uitgestoken pink, ring- en middelvinger voor de 'W' staan en wijsvinger en duim het rondje vormen van de 'P'.⁴⁴

'OK'-teken ofwel 'White Power'. Rechts een afbeelding van de terroristische aanslagpleger van Christchurch in de rechtszaal, dat de inspiratie vormde voor allerlei memes. (Bron: ADL.org)

Gebruik van gekaapte stripfiguren en andere animaties

In de memes van alt-right worden geregeld afbeeldingen van stripfiguren gekaapt en gebruikt. De bekendste is 'Pepe the Frog', een antropomorf kikkerpersoonage zonder politiek-ideologische bijbedoelingen uit de stripreeks *Boy's Club* (2005). Pepe werd een meme toen zijn populariteit sinds 2008 gestaag groeide in sociale online netwerken. In 2015 was het een van de meest populaire meme-figuren die op diverse platformen werden gebruikt. Het gebruik van memes met Pepe the Frog door bekende rechtse politici en artiesten heeft bijgedragen aan de populariteit van Pepe als meme en maakte deze kikker tot symbool van de alt-right beweging. De Anti-Defamation League^{IX} nam Pepe in 2016 op in haar database met haatsymbolen, maar meldde ook dat de meeste exemplaren van Pepe niet werden gebruikt in een haatgerelateerde context. Feit is dat diverse meme-varianties op Pepe binnen de alt-right beweging viraal zijn gegaan. Dat geldt ook voor 'Kekistan', het land van Pepe met een vlag die is geïnspireerd op Nazi-Duitsland.⁴⁵

Voorbeeld van Pepe en Kekistan (Bron: Knowyourmeme.com)

Een ander bekend animatiefiguur in alt-right memes is de clown. *Clownworld* is het geloof dat de wereld gek is geworden en dat 'normaal gedrag' wordt overschaduwd door allerlei 'politiek correcte' ideeën. Aanhangers van deze gedachte stellen dat je verzetten tegen deze gekte zinloos is en je daarom beter cynisch en nihilistisch kunt zijn. Wie de *clown pill* neemt, ziet gelaten de wereld aan als de 'grap' waarin de ondergang van de witte samenleving in een multiraciaal land zich zou voltrekken.⁴⁶ Clown-icoontjes en -emoji's worden ook regelmatig gebruikt op sociale media in berichten en in profielen.⁴⁷ Daarnaast zijn allerlei bewerkte afbeeldingen van de Amerikaanse oud-president Donald Trump ook een geliefd figuur in memes van alt-right omdat hij wordt gezien als één van hen. Hij staat geregeld afgebeeld als Pepe of Clown.⁴⁸

VIII Zie bijlage 3 voor uitleg over deze niet-extreemrechtse subcultuur.

IX Een joodse internationale non-gouvernementele organisatie die gevestigd is in de VS en die zich tot doel stelt antisemitisme en onverdraagzaamheid te bestrijden.

3.3 Neonazisme

Verwijzingen naar Tweede Wereldoorlog, racisme en antisemitisme

Neonazi's grijpen in hun memes vaak terug naar de Tweede Wereldoorlog. Terugkerende thema's zijn antisemitisme, anticommunisme, racisme en het sociaal darwinisme.⁴⁹ Het bestaan van de Holocaust wordt geregeld ontkend of gebagatelliseerd, en ook het vijanddenken komt er sterk in terug. Daarnaast is de hang naar een sterke leider een thema in de memes van neonazi's. Afbeeldingen van bekende extreemrechtse oud-dictators als Adolf Hitler en Benito Mussolini komen geregeld voorbij, net als verwijzingen naar bijvoorbeeld 'Mein Kampf' en het gebruik van bepaalde cijfercombinaties die verwijzen naar belangrijke data of letters in het alfabet die staan voor initialen. Zo verwijst het getal 18 naar de letters A en H, die op hun beurt staan voor Adolf Hitler. Ook veronderstelde verschillen tussen rassen en raszuiverheid komen voor in de neonazistische memes. In de VS worden in neonazistische memes vooral zwarte mensen als 'vijand' neergezet; in Europa en Nederland zijn het eerder moslims of andere niet-westerse immigranten.⁵⁰

Rood-wit-zwart kleurgebruik, fashwave en symboliek

De kleuren in de memes zijn vaak die van het nazisme, dus rood, zwart en wit. Ook is het gebruik van een bepaalde stijl en esthetiek, de fashwave⁵¹, kenmerkend voor deze stroming. Het is overgenomen van een stijl die synthwave of vaporwave heet met kleuren als cyaan, roze, blauwe en paarse en een vormgeving die nog het meest doet denken aan de popcultuur uit de jaren tachtig en negentig. Neonazistische memes bevatten ook geregeld de swastika (of hakenkruis), het Sonnenrad, runetekens (Germaanse schrifttekens) en Griekse en Romeinse beeldhouwwerken met extreemrechtse slogans.⁵²

Nieuwe impuls voor racisme en antisemitisme door 'White Lives Matter'

Sinds de opkomst van de White Lives Matter (WLM) beweging zijn veronderstelde verschillen tussen rassen meer zichtbaar geworden in memes. Ook de vermeende bedreiging van het witte ras door immigratie vanuit niet-westerse landen komt geregeld terug. Het gebruik van afbeeldingen van een glas melk, de codetaal 'melk drinken' of de geleende slogan 'melk de witte motor' zijn voorbeelden van memes om de superioriteit van de witte westerse genen aan te tonen. Gebruikers van deze memes veronderstellen dat witte mensen minder vaak lactose-intolerant zijn dan mensen met een andere huidskleur. In WLM-memes worden verder teksten gebruikt als 'race-mixing is white genocide' en 'eigen volk eerst'.⁵³ Ook antisemitisme en de omvolkingstheorie zijn geliefde meme-thema's bij WLM. Na diverse laserprojecties met racistische en antisemitische teksten in Nederland zoals op de Erasmusbrug en het Anne Frankhuis werden op diverse online platformen memes gedeeld over deze projecties.⁵⁴

Voorbeelden neonazistische fashwave-memes (bron: knowyourmeme.com)

3.4 Identitaire beweging

Behoud eigen cultuur, anti-islam en gebruik slogans en logo's

De memes van de extreemrechtse identitaire beweging zijn vooral gericht op het behoud van de eigen identiteit en spelen in op de angst die bij een deel van de bevolking leeft voor de islam en migranten. Anti-migratie en anti-moslim zijn dan ook populaire thema's in de memes van deze stroming. Identitaire groepen uit diverse Europese landen zoeken geregeld de samenwerking op zoals in het initiatief 'Defend Europe' uit 2017 om vluchtelingen op de Middellandse Zee tegen te houden. In memes van de Nederlandse identitaire beweging komt de slogan 'Defend Europe' dan ook geregeld terug, net als de bekende slogan en hashtag '#kominverzet'. Beide slogans bevatten de boodschap in actie te komen tegen immigratie. In hun memes gaat het ook over het behoud van eigen cultuur, zoals 'Zwarte Piet'.⁵⁵ Verder gebruiken identitairen in hun memes de voor hen kenmerkende geel-zwarte kleuren en logo's. Zie bijlage 3 voor het verschil in de gebruikte logo's.

Meme van het Europese identitaire anti-immigratie-initiatief 'Defend Europe'. Daarnaast de geel-zwarte omega- en lambda-logo's van respectievelijk de Nederlandse identitaire beweging en van de identitaire beweging in andere Europese landen. (Bron: Hopenothate.org.uk en Wikipedia)

3.5 Volksnationalisme

Groot-Nederland, verheerlijking 'glorietijden' en oranje vlag- en kleurgebruiks

In memes van de Nederlandse volksnationalisten en de 'dietsen' beweging staat het thema van een 'Groot-Nederland' en de bescherming van de eigen cultuur voorop. Onder 'Groot-Nederland' worden Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen verstaan. Sommigen tellen ook de door Nederlandse boeren gestichte voormalige provincie Transvaal in Zuid-Afrika mee. In memes komen (historische) landkaarten van 'Groot-Nederland' geregeld voor. Ook de 'rijke historie' en 'glorietijden' van Nederland zijn gewilde thema's in memes van deze groepen, met verwijzingen naar de Gouden Eeuw, de VOC en historische figuren als Michiel de Ruyter. In memes wordt ook voor het behoud van 'tradities' als 'Zwarte Piet' gepleit. Oranje is een veel gebruikte kleur in memes binnen nationalistische kringen.⁵⁶ Daarnaast keren ook de Prinsenvlag of hiervan afgeleid kleurgebruik geregeld terug in de memes van deze groepen en individuen. Ook wordt de zogenaamde 'Geuzenvlag' door deze nationalisten en 'dietsen' gebruikt. Die vlag wordt door Nederlandse extreemrechtse nationalisten gezien als een strijdvandiel.⁵⁷

De Geuzenvlag en Groot-Nederland als thema in een meme met het voor volksnationalisten en 'dietsen' kenmerkende oranje kleurgebruik. (Bron: Wikipedia en ggag.com).

Mememes hebben per extreemrechtse stroming specifieke kenmerken

Voor een goed begrip van extreemrechtse memes en hoe ze binnen een stroming worden gebruikt, is van belang om bepaalde kenmerken van memes te herkennen. Hoewel er overeenkomsten zijn, zijn er tevens enkele markante verschillen per extreemrechtse stroming of beweging wat betreft de meme-kenmerken en het meme-gebruik. Het gaat dan om de soort figuren en personages die worden gebruikt, het stijl- en kleurgebruik in memes, specifieke onderwerpkeuzes, de soort van humor die wordt toegepast en de mate van subtiliteit van de boodschap. Aan een combinatie van dit soort kenmerken valt geregeld te herkennen uit welke stroming een meme afkomstig is. De gebruikte soort humor en het al dan niet subtiel of juist expliciet brengen van een boodschap hangen samen met zaken als veiligheidsbewustzijn, beslotenheid van een groep, zichtbaarheid voor de buitenwereld en de mate van contentmoderatie. In besloten groepen komen meer expliciete en rechts-extremistische boodschappen voor en worden hardere grappen gemaakt dan op openbare grote sociale mediaplatformen, waar subtiliteit en ironie effectiever zijn. In bijlage 4 is een overzicht gemaakt van de belangrijkste kenmerken van memes per extreemrechtse stroming, dat kan helpen bij het herkennen van de memes.

Een kanttekening hierbij is dat individuen en groepen zich niet aan de kaders van één ideologische stroming hoeven te houden en voor hun boodschap gebruik kunnen maken van memes en specifieke kenmerken uit de verschillende stromingen en bewegingen. Ze pikken voor hun eigen gedachtegoed elementen uit diverse ideologieën en stromingen en stellen zo een eigen rechtvaardiging samen die past bij hun eigen denkbeelden. Ook individuen en groepen die niet extreemrechts zijn, kunnen van oorsprong extreemrechtse memes gebruiken om een punt te maken doordat ze het eens zijn met de specifieke boodschap van zo'n meme. Door deze overlap en het breder bereik is het lastiger om een meme met extreemrechtse boodschap toe te wijzen aan een specifieke beweging.

4. Belangrijke thema's in extreemrechtse memes

In dit hoofdstuk zijn de belangrijkste thema's binnen extreemrechtse memes nader uitgewerkt. Achtereenvolgens gaat het om: 1) de omvolkingstheorie; 2) antisemitisme; 3) de islam en immigratie; 4) een afkeer van de overheid en democratie; 5) de bestrijding van extreemlinks, feminisme, lhbtq+ en woke; en 6) rassenleer, eugenetica en vermeende witte superioriteit. Daarbij zullen voorbeelden van memes worden beschreven en/of worden getoond ter illustratie.

4.1 Omvolkingstheorie: planmatige vervanging witte bevolking via immigratie

In de extreemrechtse complottheorie over 'omvolking' (ook wel 'The Great Replacement' of 'White Genocide') wordt beschreven dat een joodse of linkse elite in westerse landen op planmatige wijze de bevolkingssamenstelling verandert door de oorspronkelijke inwoners te vervangen middels immigratie en rassenvermenging. De oorspronkelijke witte bevolking in het Westen zou zo langzaam verdwijnen en er zou een zwakker ras ontstaan waardoor de elite haar invloed makkelijker kan behouden of versterken.⁵⁸ De nadruk in de complottheorie ligt sterk op de vermeende planmatige opzet van de betreffende actoren. Hoewel voor die planmatige opzet geen enkele bewijzen zijn, is het wel een feit dat de demografische samenstelling van westerse landen in de afgelopen decennia ontegenzeggelijk is gewijzigd.⁵⁹ De aanhangers van deze theorie pogen die wijziging zo te framen dat het aannemelijk lijkt dat er wel een plan achter moet zitten.

De omvolkingstheorie speelde in de afgelopen jaren een prominente rol bij de legitimering van de rechts-terroristische aanslagen in onder meer Christchurch (2019),⁶⁰ El Paso (2019) en Buffalo (2022), bij de moordaanslag op de Duitse politicus Walter Lübke in 2019 en ook bij de aanslagen in 2011 in Oslo en op Utøya. Diverse aanslagplegers gebruikten zelf ook memes met verwijzingen naar de theorie in hun manifesten en in andere online uitingen. Anderen verspreidden deze op hun beurt verder. Slogans die rond deze theorie geregeld terugkomen in memes zijn 'You will not replace us!' en de variant 'Jews will not replace us!'.⁶¹

Mememes die zijn beïnvloed door de ideeën over omvolking laten bijvoorbeeld beelden zien van (vermeend) linkse of joodse politici die opkomen voor de opvang van migranten in West-Europa, met daarbij andere afbeeldingen van grote groepen niet-westerse mannen en teksten als 'wir schaffen das' of 'niks aan de hand, doorlopen'. Dit soort memes spelen in op de zorgen bij sommigen om de veiligheid van henzelf en vrouwen en kinderen, of op de angst voor verdringing of achterstelling op bijvoorbeeld de arbeids- en woningmarkt ('hoe lang wacht u al op een woning?'). Mememes gaan ook over reclames met stellen van gemengde afkomst, de afschaffing van bepaalde tradities als 'Zwarte Piet' of de vermeende aanpassing van christelijke feestdagen vanwege de invloed van de islam (geen Paasfeest maar 'Lentefeest'). Mememes met invloeden van de omvolkingstheorie komen bij vrijwel alle extreemrechtse stromingen voor en worden vaak vermengd met andere thema's als anti-migratie en anti-islam, antisemitisme, rassendiscriminatie en anti-overheid.⁶²

Voorbeelden van memes over de omvolkingstheorie.
(Bron: Knowyourmeme.com, gGAG.com)

4.2 Antisemitisme: Jodenhaat en ontkenning Holocaust

Antisemitisme of Jodenhaat komen veelvuldig voor in extreemrechtse memes. Samenhangend wordt het geloof in complotten zichtbaar, over een joodse elite die aan de touwtjes van de wereldpolitiek en -economie zou trekken in. In zulke antisemitische memes worden specifieke kenmerken gebruikt die zouden zijn toe te schrijven aan Joden. Het gaat hierbij zowel om vermeende fysieke kenmerken (zoals een uitvergrote neus) als om vermeende gedragskenmerken (gierig, belust op geld en macht).

Het bekendste antisemitische meme-figuur is de 'Happy Merchant'. De basis van deze meme is een illustratie van een joodse man, gebaseerd op antisemitische karakterisering en als een keppeltje, lange neus, volle baard, boosaardige glimlach en wrijvende handen, wat samenzweerderig of manipulatief gedrag impliceert. Hierbij is sprake van hergebruik van eeuwenoude antisemitische beelden. Aanvankelijk werd dit figuur voornamelijk gepost op het discussieplatform qchan. Maar de

laatste jaren is de Happy Merchant op diverse sociale media platformen te vinden, ook buiten de extreemrechtse fora en kanalen. Memes met de Happy Merchant worden doelbewust gebruikt om antisemitische ideologieën en complotten te verspreiden.⁶³

In teksten in antisemitische memes komen ook de *triple parentheses* of *(((echo)))* voor om aan te geven dat iets of iemand Joods is. Verder worden afbeeldingen van Hitler en nazi's met teksten over Joden in de Tweede Wereldoorlog geregeld gedeeld in antisemitische memes. De ontkenning van de Holocaust of meer impliciete verwijzingen hiernaar komen ook geregeld in antisemitische memes voor. Ook zijn er antisemitische memes die uitdragen dat de Holocaust deel uitmaakt van een joods complot om geld af te persen en de wereld te manipuleren. Een voorbeeld is een meme met een afbeelding van de toegangspoort tot een concentratiekamp, waarboven de oorspronkelijke tekst 'Arbeit macht frei' is vervangen door 'Make money'. In andere memes wordt het aantal slachtoffers van de Holocaust omgezet in aantal dollars met de tekst '6 million my @\$\$'. Binnen extreemrechts staat de term 'anti-globalisme' in een bepaalde context ook gelijk aan antisemitisme. In sommige memes dient een verwijzing naar 'globalisme' als een 'hondenfluitje' om aan te geven dat de wereldpolitiek en wereldeconomie bestuurd worden door een kleine Joodse elite.⁶⁴

De 'Happy Merchant'. (Bron: Knowyourmeme.com)

4.3 Islam en immigratie als cultureel en etnisch probleem

In Nederland en West-Europa gebruikt extreemrechts de thema's islam en immigratie vaak als synoniemen.⁶⁵ Extreemrechts ziet de immigratie van niet-westerse en islamitische asielzoekers als een cultureel of etnisch probleem. Extreemrechtse groepen spelen in hun memes in op de angst bij een deel van de samenleving voor de vermeende bedreiging door een andere cultuur en voor islamitisch geïnspireerde terroristen die mogelijk met de vluchtelingenstroom zouden meekomen. Ook proberen ze aan te haken bij lokale maatschappelijke onrust als er ergens op korte termijn relatief grote groepen vluchtelingen of migranten (tijdelijk) in een buurt of gemeente moeten worden gehuisvest. In memes wordt in relatie met de komst van een dergelijke opvanglocatie ingespeeld op de zorgen die er leven voor de veiligheid in een buurt en van die van familie.⁶⁶

Islamofobe en tegen migranten gerichte memes worden gebruikt om snel en effectief een eenzijdig beeld te schetsen over moslims en niet-westerse immigranten. Bijvoorbeeld door in memes vluchtelingen of moslims weg te zetten als zogenaamde daders van geweld of veroorzakers van sociale problemen. Teksten die bij afbeeldingen van vluchtelingen en moslims in memes worden geplaatst zijn 'gelukszoekers', 'rapefugees not welcome', 'ISIS-fighters', 'goatfuckers' en 'Wir schaffen das'.⁶⁷ Bovendien wordt ook benadrukt dat asielzoekers vooral mannen met baarden zijn, en wordt de vraag gesteld waar hun gezinnen zijn. Afbeeldingen van verdronken vluchtelingen op zee en op het strand worden in extreemrechtse memes neergezet als 'linkse propaganda', waarbij de suggestie wordt gewekt dat zulke afbeeldingen of video's in scène zijn gezet om de publieke opinie te bespelen en draagvlak voor de opvang van asielzoekers te creëren.⁶⁸

Anti-immigratie en islamofobe memes.
(Bron: Knowyourmeme.com, gGAG.com)

4.4 Anti-overheid en anti-democratie: huidige overheid en instituties als sta-in-de-weg

Rechts-extremistische groepen en individuen moeten niets hebben van de huidige overheid, de EU of democratie. Ze streven naar een alternatieve machtsstructuur waarin 'witte mensen' aan de macht zijn. Een deel streeft daarbij ook naar een sterke leider, liefst een man. Hoe dat moet gebeuren verschilt per stroming, en loopt uiteen van het aan de macht komen via democratische middelen tot een rassenoorlog. In memes wordt verkondigd dat de overheid de ideeën, ambities en doelen van extreemrechts probeert te bestrijden. Sommigen benadrukken dat een elite de overheid en de bestaande rechtsorde controleren en in stand houden.

Ook sluiten sommige extreemrechtse personen en groepen aan bij de ideeën van de zogenaamde 'soevereine burgers' die bepaalde regels van de overheid niet accepteren en in feite een parallelle samenleving creëren. Deze burgers roepen op tot zelfredzaamheid door voedselvoorraden, ruilmiddelen, gereedschappen, (medische) hulpmiddelen en zelfs wapens in te slaan. De vermenging van extreemrechtse ideeën over de overheid met aanverwante anti-institutionele complotten komen ook terug in memes.⁶⁹

Binnen het rechts-extremisme wordt het geweldsmonopolie van de staat en dat de politie in sommige gevallen wel geweld mag toepassen tegen hen, betwist. Enkele rechts-extremisten vinden dat zij het heft in eigen handen mogen en moeten nemen. Memes kunnen daar direct of meer omfloerst toe oproepen. Een veelgebruikte term die in dit soort memes terugkomt is 'ACAB' of de cijfervariant '1312', ('All Cops Are Bastards'), een slogan die rechts-extremisten hebben overgenomen van links-extremisten.

Daarnaast geven rechts-extremistische groepen en personen in memes 'de politiek' de schuld van allerlei sociale problemen en verwijten ze politici niet op te komen voor de 'gewone burger' bij bijvoorbeeld het toekennen van woningen of bij het toekennen van opvanglocaties voor asielzoekers. Rechters en het rechtssysteem worden in toenemende mate niet erkend of gepolitiseerd; memes laten bijvoorbeeld afbeeldingen zien van rechters in D66-shirts of afbeeldingen van rechters met teksten als 'meten met twee maten'. Daarmee suggereert extreemrechts dat bijvoorbeeld moslims en extreemlinks anders (positiever) zouden worden beoordeeld dan zij.

Memes waarin de politie wordt neergezet als klootzakken en het rechtssysteem als een D66-bastion. (Bron: Knowyourmeme.com en ggag.com)

Verder komt in memes geregeld terug dat de staat extreemrechtse actievoerders beperkt in hun vrijheid van meningsuiting door bijvoorbeeld beperkingen in het demonstratierecht of het verbod op bepaalde extreemrechtse bijeenkomsten. De zogenaamde 'mainstreammedia' ('MSM') zouden eveneens ten dienste of onder controle staan van de overheid en zo de publieke opinie bespelen. In memes verwijt extreemrechts de zogenaamde 'MSM' nepnieuws te verspreiden, waarmee ze ook proberen aan te sluiten bij bepaalde anti-institutionele sentimenten die elders in de samenleving leven. Diverse extreemrechtse groepen hebben eigen online nieuwsbronnen en nieuwskanalen opgebouwd om hun eigen kijk op gebeurtenissen te verspreiden. Daarbij maken ze gebruik van alle mogelijkheden op het internet, dus ook van het maken en verspreiden van memes met 'eigen nieuws' of desinformatie.⁷⁰

THE GOVERNMENT IS THE VIRUS

NOS = FAKENEWS

Door extreemrechts gebruikte memes tijdens de coronacrisis. (Bron: Knowyourmeme.com en ggag.com)

4.5 Bestrijding extreemlinks, feminisme, lgbtiq+ en woke: cultuurstrijd om waarden

Extreemrechtse memes zijn ook gericht tegen politiek-ideologische tegenstanders, zoals extreemlinkse antifascisten, anarchisten, activistische feministen en de woke-beweging.^x Extreemrechts betoogt bijvoorbeeld dat links-extremisten een stuk gewelddadiger zouden zijn dan zij. Ze wijzen daarbij op gewelddadige verstoringen van vreedzame extreemrechtse betogingen door extreemlinks. Naast de term 'ACAB' heeft extreemrechts ook een andere tekst van extreemlinks geleend en aangepast voor eigen gebruik: de antiracistische slogan 'Good Night White Pride' hebben ze in memes omgetoverd in de tekst 'Good Night Left Side' waarbij een afbeelding van een vuist in het gezicht een extreemlinkse actievoerder wordt getoond.⁷¹

Voorbeeld van extreemlinkse meme (eerste afbeelding) gekaapt door rechts-extremisten (tweede afbeelding). (Bron: knowyourmeme.com)

In extreemrechtse memes wordt er geregeld op gewezen dat er een cultuurstrijd aan de gang is tussen links-progressieve en rechts-conservatieve standpunten. Volgens de complottheorie van het 'cultuurmarxisme' zouden – in hun ogen – extreemlinkse denkbelden en activisten bestreden moeten worden omdat ze de traditionele westerse en christelijke cultuur omver zouden willen werpen en een zogenaamde 'woke-agenda' zouden doorvoeren. Ook zouden de progressief-liberale standpunten over gender en seks kinderen een verkeerd beeld geven van de werkelijkheid en kinderporno stimuleren.⁷²

Twee extreemrechtse memes die waarschuwen voor en oproepen tot het bestrijden van het cultuur-marxisme. (Bron: Knowyourmeme.org en The Sydney Morning Herald)

Extreemrechts bestrijdt en veroordeelt in haar memes ook het activistisch feminisme, vrouwenemancipatie en de bevordering van vrouwenrechten. Zo gebruikt de alt-right in memes vaak zogenaamde traditionele vrouwen (*tradwives*) die voldoen aan het schoonheidsideaal en zet deze af tegen feministische vrouwen die niet aan dat ideaalbeeld voldoen. Ook promoten zowel sommigen binnen extreemrechts als aanhangers uit de verwante 'manosfeer' en incel-beweging (zie bijlage 3) de mannelijkheid in memes en zetten die af tegenover de vermeende feminisering van de samenleving. Seksisme en vrouwenhaat zijn tevens populaire onderwerpen voor memes. Deze memes worden gevoed door de conservatieve gedachte dat de ideale samenleving een door witte alfabannen gedomineerd patriarchaat is waarin de rol van de vrouw zich beperkt tot het baren van kinderen en de zorg voor het gezin. Geregeld zijn vrouwen in een bepaalde vooraanstaande maatschappelijke of machtspositie het mikpunt van spot en haat in extreemrechtse memes.⁷³

^x Woke (wakker geworden) is een term die verwijst naar het zich bewust zijn van racismeproblematiek en sociaal onrecht jegens minderheden in de samenleving. De term wordt verschillend gebruikt. Sinds ongeveer 2020 evolueerde de term 'woke' steeds meer tot een negatief geladen term, als beschuldiging van doorgeslagen politieke correctheid en wordt het in verband gebracht met cancelcultuur en gedwongen zelfcensuur. Het is nu onderwerp van memes, sarcastisch gebruik en kritiek.

Antifeministische memes (Bron: ggag.com en Knowyourmeme.com)

Lhbtq+'ers zijn onderwerp van spot en haat in extreemrechtse memes. Zaken als homoseksualiteit en transseksualiteit worden veelal niet geaccepteerd of zelfs actief bestreden. Soms worden de rechten van lhbtq+'ers alleen uit opportunistische overwegingen verdedigd, bijvoorbeeld om moslims of de islam weg te zetten als onverdraagzaam. Maar voor het overgrote deel worden lhbtq+'ers in memes weggezet als verderfelijk. De boodschap die in memes naar voren komt is dat homo's 'geen echte mannen' en 'verwijfd' zijn. Bovendien zouden lhbtq+'ers bijdragen aan de 'omvolking', doordat ze niet of nauwelijks zorgen voor 'blank' nageslacht. De regenboogkleuren worden in memes misbruikt voor homohaar. In sommige Angelsaksische extreemrechtse memes wordt 'steun' uitgesproken voor 'LGBT'. De afkorting wordt in het Engels gebruikt voor de woorden lesbisch, gay of homoseksueel, bisexueel en transgender. Maar in dit geval staan de letters voor 'Liberty, Guns, Bible en Trump'. Een ander voorbeeld zijn memes die verwijzen naar of voortkomen uit een omstreden videospel uit 2015, 'Kill The Faggot', waarin vanuit het perspectief van de schutter punten gewonnen kunnen worden voor het neerschieten van lhbtq+'ers.⁷⁴

Meme met steun aan LGBT, maar niet 'lesbian, gay, bisexual en transgender'. (Bron: ggag.com) En een voorbeeld van een 'Kill The Faggot'-meme'. (Bron: Knowyourmeme.com)

4.6 Rassenleer en eugenetica om witte superioriteit aan te tonen

Rassendiscriminatie en de vermeende superioriteit van het 'witte ras' zijn gewilde thema's in extreemrechtse memes. Vooral vanuit de alt-right- en neonazi-beweging verschijnen online geregeld omstreden pseudowetenschappelijke verhandelingen over de eugenetica en rassenleer om aan te tonen dat er verschillen zitten in IQ en fysieke kenmerken tussen de diverse 'mensenrassen' in de wereld. Ook in memes wordt daar geregeld op gewezen, waarbij het IQ van 'witte' en Aziatische mensen een stuk hoger zou liggen dan het IQ van mensen met een donkere huidskleur. Een voorbeeld is een meme waarin twee foto's van apen staan, met daarbij de tekst 'geen verschil' en de uitleg dat de eerste een aap voorstelt en de tweede een persoon met donkere huidskleur. Ook varianten hierop, met afbeeldingen van een gorilla en een zwarte vrouw waarboven staat dat de gorilla '85 IQ' en de vrouw '65 IQ' heeft, zijn online in omloop. Een ander voorbeeld is een meme waarbij op een wereldkaart wordt aangegeven dat in Afrikaanse landen het aantal mensen dat 'dom' of 'zwak begaafd' is groot in aantal is ten opzichte van westerse landen, aangevuld met de tekst 'Africans are retarded'. De opkomst van racistische bewegingen als 'White Lives Matter' heeft het onderwerp racisme in memes een boost gegeven.⁷⁵

Herkennen thema's helpt bij het begrijpen van extreemrechtse memes

Om extreemrechtse memes te begrijpen, is het van belang om de thema's die in deze memes voorbij komen te herkennen. Alle belangrijke thema's uit het huidige extreemrechtse discours komen terug in memes van verschillende extreemrechtse stromingen. Sommige thema's passen meer bij een bepaalde stroming dan andere. Zie ook de bijlagen 3 en 4. Iedere stroming of groepering gebruikt de onderwerpen die passen in haar narratief (verhaal). Rassenleer past meer bij neonazi's, alt-right en accelerationisten maar minder bij volksnationalisten. Memes brengen tevens eigen opvattingen en theorieën van een extreemrechtse stroming of groep op een bepaald thema in lijn met actuele gebeurtenissen, om zo een nieuw publiek op een laagdrempelige manier te interesseren voor het gedachtegoed. Door de in het vorige hoofdstuk geconstateerde opkomst

van zelf samengestelde ideeën en theorieën die individuen of groepen kiezen uit de oorspronkelijke extreemrechtse stromingen, is het niet verwonderlijk dat verschillende thema's in elkaar gaan overlopen of naast elkaar worden gebruikt in memes van een online groep. Hierdoor is het mogelijk dat er binnen een rechts-extremistisch online netwerk naast memes over rassenoorlog en witte superioriteit ook memes voorkomen die oproepen tot het behoud van de 'traditie van Zwarte Piet' om de Nederlandse identiteit of volksaard 'te beschermen'. Het feit dat iemand buiten gekende extreemrechtse groepen een extreemrechtse meme deelt, hoeft overigens niet automatisch te betekenen dat iemand extreemrechts of rechts-extremistisch is. Niet iedere voorstander van de figuur 'Zwarte Piet' houdt er extreemrechtse ideeën op na. Meer kennis over extreemrechtse memes en hun thema's kan helpen om te voorkomen dat dit soort memes onbedoeld worden verspreid.

5. Functies van extreemrechtse memes

In het voorgaande is behandeld wat extreemrechtse memes zijn, waar en hoe ze online worden verspreid, wie ze binnen extreemrechts gebruikt en welke thema's erin voorkomen. Allemaal zaken die bijdragen aan het herkennen en begrijpen van extreemrechtse memes. In dit hoofdstuk worden de functies van extreemrechtse memes als communicatiemiddel geïdentificeerd.

Extreemrechtse memes hebben als communicatiemiddel vier functies

Het maken van memes heeft voor extreemrechtse groepen en personen doorgaans geen financieel verdienmodel tot doel. Een algemeen geldende internetcultuurregel is dat voor memes – op enkele uitzonderingen na⁷⁶ - niet wordt betaald. Dat geldt ook voor extreemrechts. Wel kan in memes om financiële steun voor een groep of website worden gevraagd. Personen die online zijn gerekruteerd omdat ze grafisch erg handig zijn en openstaan voor het werken voor een extreemrechtse groep of website, krijgen hiervoor doorgaans geen geld maar wel erkenning binnen de groep.⁷⁷

Op basis van wetenschappelijke literatuur, gesprekken met deskundigen en eigen analyse zijn extreemrechtse memes als communicatiemiddel functioneel in vier categorieën in te delen: (1) vermakelijk, (2) informatief, (3) wervend en (4) extremistisch.⁷⁸ Deze categorieën sluiten elkaar overigens niet uit: memes kunnen soms in meer categorieën passen. Het is vooral een analytisch onderscheid en in de praktijk zal het soms lastig zijn een meme aan een specifieke categorie toe te wijzen; er kunnen geregeld elementen van meerdere categorieën van toepassing zijn.

1. Vermakelijke memes: humor en esthetiek van de memes staan voorop

Memes in de categorie 'vermakelijk' zijn in eerste instantie niet bedoeld om een onderliggende extreemrechtse boodschap uit te dragen. Het gaat bijvoorbeeld om memes die gemaakt zijn als humor, bijvoorbeeld om te lachen om een racistische of vrouwonvriendelijke grap die maatschappelijk niet geaccepteerd is. Ook vallen binnen deze categorie memes met weliswaar een extreemrechtse inhoud maar waarmee de maker primair technische vaardigheden en grafische stijlen wil ontwikkelen en tonen. Het gaat de maker hier vooral om indruk te maken op anderen of om esthetisch genot te ervaren door coole memes te maken. Of om de *kick* om likes te krijgen. De onderliggende boodschap in de meme is hierbij van ondergeschikt belang voor de maker, die zelf niet per se een pleitbezorger van die boodschap hoeft te zijn. Daarnaast zijn er ook memes waarmee de makers de beeldtaal en internetcultuur willen verrijken, zowel visueel als door het toevoegen van nieuwe woorden, slogans en jargon afkomstig uit de extreemrechtse subcultuur.

De hier beschreven categorie memes oogt onschuldig en is niet uniek voor extreemrechtse memes; het zou in feite kunnen gelden voor alle soorten memes. Maar het zegt nog niks over het effect dat zo'n 'onschuldige' meme kan hebben.

2. Informatieve memes: voor onderlinge dagelijkse communicatie

Extreemrechtse memes worden ook 'informatief' gebruikt in bijvoorbeeld de onderlinge communicatie binnen een extreemrechtse groep of website. Deze memes worden gedeeld om elkaar te wijzen op een nieuwe extreemrechtse publicatie of om een actuele gebeurtenis of ontwikkeling te becommentariëren. Het gaat hierbij om het informeren en het netwerken binnen online extreemrechtse groepen. Bovendien kan de deler van een informatieve meme zich profileren binnen en identificeren met de groep. Het gaat hier dus niet om het delen van eventuele operationele zaken of het uiten van opruiende teksten die anderen zouden moeten aanzetten tot actie. Memes die dat wel doen, vallen onder de volgende twee categorieën.

3. Wervende memes: het interesseren van personen via propaganda en rekrutering

In de categorie 'wervend' vallen extreemrechtse memes die tot doel hebben om een extreemrechtse boodschap uit te dragen en nieuwe personen te interesseren voor en toegang te verlenen tot extreemrechtse ideologieën, ideeën, geschriften en theorieën. Vaak gebeurt dit op de voor memes typerende laagdrempelige, eenvoudige, subtiele en humoristische manier. Tot deze categorie behoren bijvoorbeeld memes die extreemrechtse propaganda bevatten en personen pogen te verleiden en te rekruteren voor het gedachtegoed of de eigen groep. Een meme werkt sneller en efficiënter om een jonge doelgroep te bereiken en deze kennis te laten maken met het gedachtegoed dan het promoten van complete neonazistische boeken en lezingen over extreemrechtse ideologieën. In die zin kan een meme worden gezien als een instapmodel dat toegang biedt tot het extreemrechtse gedachtegoed, de ideologie of een groep. De communicatie via memes kan erg succesvol zijn om mensen, met name jongeren, bij een beweging te betrekken.⁷⁹ Daarbij is een belangrijk gegeven dat personen niet alleen uitgenodigd worden om extreemrechtse content te consumeren, maar ook in staat worden gesteld om hier een actieve bijdrage aan te leveren en zelf content te creëren door middel van memes.⁸⁰ Een groot deel van de hondenfluitjes in extreemrechtse memes heeft ook als doel mensen te interesseren voor extreemrechts gedachtegoed en past binnen de categorie 'wervend'.

Ook extreemrechtse memes die tot doel hebben om financiële middelen aan te trekken door te wijzen op webshops, crowdfunding en andere financieringsmogelijkheden zijn wervende memes. Onder deze categorie vallen tevens memes die personen die zich reeds identificeren met een extreemrechts netwerk willen verleiden tot een volgende, activistische fase in het radicaliseringsproces. Daarbij valt te denken aan het verspreiden van folders of plakken van stickers – het zogenaamde plaktivisme – , deelnemen aan een demonstratie of online actief worden voor een groep door zelf memes te maken of aan online discussies deel te nemen. Het gaat hier om het werven voor activisme.

4. Extremistische memes: de inhoud verheerlijkt en roept op tot extremisme

Binnen de categorie 'extremistisch' vallen rechts-extremistische memes die vergaande radicalisering en extremisme of zelfs terrorisme beogen of verheerlijken. Veel van deze memes kenmerken zich doordat ze in hun beeld- en taalgebruik deels verhullend maar vaak expliciet haatuitingen of bedreigingen bevatten. Daarnaast propageren deze memes geregeld wapengebruik en geweld, vereren ze rechts-terroristische aanslagen en hun daders, waarschuwen ze om voor te bereiden op een rassenoorlog, roepen ze op tot rechts-extremistische of -terroristische geweldsactie(s) en bevatten ze operationele informatie voor extremistische acties. Ook memes met hondenfluitjes die in specifieke gevallen worden gebruikt om 'een goede verstaander' uit het eigen rechts-extremistische netwerk aan te sporen of een teken te geven voor een extremistische actie, vallen in de categorie 'extremistisch'.

Met extremistische memes kunnen tevens stelselmatig desinformatie of complotten worden verspreid en op agressieve wijze een online cultuurstrijd worden gevoerd tegen de zogenaamde politieke correctheid en liberale waarden van 'links' en 'de overheid'. In deze context wordt door wetenschappers gesproken over een '*meme-war*'.⁸¹ Tot deze categorie behoren eveneens memes die bewust en stelselmatig hele bevolkingsgroepen aanwijzen als zondebokken voor allerlei ervaren maatschappelijke problemen en die op een andere manipulatieve manier angst zaaien. Evenals memes die stelselmatig worden gedeeld om politieke en ideologische tegenstanders te demoniseren, te trollen en te doxen of om het gezag van de overheid, de democratie en de rechtsstaat ter discussie te stellen, af te wijzen en te ondermijnen.

6. Effecten van extreemrechtse memes

Memes maken onderdeel uit van een breed palet aan communicatiemiddelen die extreemrechtse groepen en personen tot hun beschikking hebben. Het is een laagdrempelig online middel dat geregeld in combinatie met andere communicatiemiddelen wordt ingezet. Memes vormen een wezenlijk online radertje in het groter geheel van extreemrechtse propaganda, beïnvloeding en radicalisering. In feite is meme-gebruik voor extreemrechts in de laatste jaren een vrijwel onmisbaar en effectief onderdeel van de online communicatie geworden. Tegelijkertijd is het lastig om een direct effect te verbinden aan het gebruik van één specifieke meme of het gebruik van memes in het algemeen. In dit hoofdstuk zal worden aangegeven aan welke geleidelijke effecten meme-gebruik door extreemrechts bijdraagt.

Extreemrechtse memes dragen bij aan drie indirecte en geleidelijke effecten

Op basis van wetenschappelijke literatuur, journalistieke bronnen, gesprekken met deskundigen en eigen analyse kan worden gesteld dat stelselmatig meme-gebruik door extreemrechts effect heeft op: (1) de normalisering van extreemrechtse ideeën; (2) groeps- en identiteitsvorming; en (3) inspiratie voor extremistisch handelen. Zulk effect vindt doorgaans geleidelijk en indirect plaats.

1. Normalisering en sociale acceptatie van extreemrechts gedachtegoed

Uit onderzoek blijkt dat het herhaaldelijk uitdragen van extreemrechts gedachtegoed in de (sociale) media bijdraagt aan de gewinning en normalisering ervan.⁸² De samenleving lijkt gewend te zijn geraakt aan extreemrechtse standpunten doordat dergelijke retoriek de afgelopen twintig jaar op dagelijkse basis onze levens is binnengedrongen.⁸³

Die geleidelijke normalisering vindt op allerlei manieren plaats. In allerlei discussies op internet en in de politiek en media worden woorden gebruikt die hun oorsprong vinden in het extreemrechtse discours, mogelijk zonder dat de gebruikers zich daarvan bewust zijn én geregeld zonder dat er kritische vragen over worden gesteld. Het openlijk en kritiekloos uiten en bespreken van extreemrechts gedachtegoed draagt bij aan de sociale acceptatie, waarna er in de publieke opinie een verschuiving kan plaatsvinden van wat als gedachtegoed acceptabel is en wat niet.⁸⁴

Hier spelen ook extreemrechtse memes een rol in. Wanneer deze stelselmatig in het openbaar worden verspreid, dragen ze bij aan de verschuiving van de acceptatie en de normalisering van extreemrechtse termen en ideeën. Sommige extreemrechtse groepen, zoals alt-right, voeren doelbewust een strategie van de 'metapolitiek' (zie kader).⁸⁵ Zij proberen bepaalde ideeën die voorheen niet geaccepteerd werden met behulp van onder meer memes in het publiek debat te plaatsen.

Metapolitiek

Onder sommige rechts-extremisten is het concept van het voeren van 'metapolitiek' van de Italiaanse communistische denker Antonio Gramsci (1891-1937) een populaire strategie. Volgens Gramsci ligt de echte politieke macht niet bij een politieke structuur, maar bij wat hij 'de culturele hegemonie' noemt, de heersende ideeën die de meerderheid van de bevolking aanvaardbaar vindt. Voor er een politieke revolutie kan gebeuren, moet men volgens Gramsci eerst de culturele hegemonie in handen krijgen door de heersende ideeën te beïnvloeden. Extreme gedachten of standpunten kunnen in de publieke opinie aanvaardbaar worden via het bedrijven van 'metapolitiek'.

Net als andere propaganda beïnvloeden extreemrechtse memes geniepig de debatcultuur in de mainstreamdiscussies. Doordat steeds meer mensen door memes in aanraking komen met extreemrechts gedachtegoed en sommige elementen daaruit accepteren, ontstaat er een grotere groep mensen die mogelijk betrokken kunnen raken bij een extreemrechtse beweging of online groep. De normalisering van extreemrechts en rechts-extremistisch gedachtegoed is enerzijds een ondermijning van de democratische rechtsorde en zet de verhoudingen in de samenleving onder druk. Anderzijds kan de normalisering individuen en/of groeperingen het gevoel geven dat het gebruik van geweld gelegitimeerd is. Dit kan resulteren in rechts-extremistisch geweld en terroristische aanslagen zoals we de afgelopen jaren in het buitenland hebben gezien.

2. Groeps- en identiteitsvorming binnen online groepen en netwerken

Extreemrechtse memes bevorderen de vorming en instandhouding van een online subcultuur. Iedere subcultuur heeft zijn eigen specifieke codes die lastig te begrijpen zijn voor buitenstaanders. Personen die extreemrechtse memes herkennen en waarderen, kunnen zich tot elkaar aangetrokken voelen. Het leidt tot een zekere online groeps- en identiteitsvorming en de vorming van netwerken.⁸⁶ Zo kan een eigen online subcultuur ontstaan, een extreemrechts netwerk waarmee aanhangers zich in bepaalde mate identificeren, samengebracht door gemeenschappelijke waarden, interesses en groepseigen mores.

Er is dan sprake van de vorming van een zogenaamde *in-group*. Buitenstaanders behoren tot de *out-group*. Deze personen zullen de onderliggende boodschap van de meme uit deze groep niet zo snel herkennen of waarderen. Bepaalde extreemrechtse memes kunnen ertoe bijdragen dat buitenstaanders extremistische inhoud, groepen en netwerken wel gaan waarderen.⁸⁷ Extreemrechtse memes hebben dan het effect van een *eye-opener* of 'red pill'.^{XI} Als een buitenstaander ontvankelijk is voor de boodschap in extreemrechtse memes, dan is hij of zij mogelijk interessant voor een extreemrechtse groep of online netwerk om gerekruteerd te worden.⁸⁸

De groepsvorming wordt versterkt wanneer de *in-group* zich afzet tegen de *out-group* of tegen zondebokken als vluchtelingen, moslims, joden, linksextremisten, politici, journalisten of wetenschappers. Extreemrechtse memes worden in dit kader vooral gebruikt bij het online doxen en trollen van tegenstanders. Zo kan een verharding van de toon in online discussies onder invloed van extreemrechts met behulp van memes ertoe leiden dat online discussies ontsporen of ernstig verstoord worden. Een deel van het kritische publiek (*out-group*) gaat sommige online ontmoetingsplekken mijden omdat ze deze ontwikkelingen niet steunen of omdat ze worden weggepest. Het voortdurend blootgesteld zijn aan extreemrechtse ideeën in online echoputten kan gelijkgestemden bevestigen in hun idee dat het waar is wat zij denken en dat de maatschappij 'raar' is. Het kan ertoe leiden dat rechts-extremisten steeds verder gaan in het wij-zij-denken en een hardere lijn zonder compromissen gaan aanhouden en verder radicaliseren.⁸⁹

Naast het effect op groepsvorming kunnen memes met extreemrechts gedachtegoed op individueel niveau bijdragen aan online identiteitsvorming.⁹⁰ In het bijzonder bij kwetsbare jongeren en personen die persoonlijk of maatschappelijk leed hebben meegemaakt, weinig zelfvertrouwen en sociale contacten hebben en zich niet begrepen voelen door zowel instanties als vrienden en familie. Online kunnen ze op zoek naar betekenisgeving via memes in contact komen met extreemrechtse groepen en daar de waardering krijgen die ze in het echte leven niet krijgen.⁹¹ Het gevaar is dat deze personen buiten het internet sociaal verder isoleren en alleen nog online binnen de subcultuur opereren en daar mogelijk radicaliseren.⁹²

XI De termen 'red pill' en 'blue pill' verwijzen naar een keuze tussen de bereidheid om een potentieel verontrustende of levensveranderende waarheid te leren kennen door de rode pil te nemen of in tevreden onwetendheid te blijven met de blauwe pil. De termen worden geassocieerd met de film *The Matrix* uit 1999.

3. Inspiratie voor extremistisch handelen

Binnen sommige rechts-extremistische online netwerken leeft bij enkelen sterk het idee dat ze vroeg of laat moeten strijden voor bijvoorbeeld de vorming van een witte etnostaat en dat ze zich moeten afzetten tegen andersdenkenden. Bevolkingsgroepen en ideologische tegenstanders worden in memes en andere online uitingen door rechts-extremisten gedehumaniseerd. Hierdoor wordt in feite ontkend dat ze bepaalde menselijke eigenschappen hebben. Uiteindelijk kan dit leiden tot een vervaging of zelfs verdwijnen van een psychologische barrière bij rechts-extremisten tot het nemen van actie en het uitoefenen van geweld. Dit geweld richt zich dan tegen specifieke personen (bijvoorbeeld politici), leden uit bepaalde bevolkingsgroepen (zoals moslims, joden, vluchtelingen) of bepaalde gebouwen die kenmerkend zijn voor die personen en groepen (bijvoorbeeld opvangcentra, moskeeën, overheidsinstanties). Dehumanisering en het bespreken van geweld gebeurt online met name in de besloten en versleutelde chats en op platformen waarop nauwelijks tot geen moderatie is. Personen denken vrijuit te kunnen spreken over hun gewelddadige plannen. In memes en andere berichten wordt bijvoorbeeld verwezen naar wapens en onverholven opgeroepen tot geweld.

In extremistische memes op deze online kanalen worden diverse rechts-terroristische aanslagen en hun daders vereerd, zoals die van Christchurch, Utøya en Oslo, El Paso, Halle en Buffalo. Sommigen van hen worden in memes als martelaren of heiligen neergezet. Ook fragmenten uit manifesten, video's van de aanslagen of games gebaseerd op deze aanslagen verschijnen geregeld in memes. Bovendien hebben de meeste van deze aanslagplegers memes opgenomen in hun manifesten ter rechtvaardiging van hun aanslagen. Enkelen van hen hebben ook opgeroepen om meer memes te delen en hun voorbeeld te volgen. Dergelijke oproepen en verheerlijking van geweld in memes kunnen aanmoedigend werken voor andere rechts-extremisten. Hetzelfde geldt voor online games die zijn geïnspireerd op deze aanslagen.

Memes kunnen daarnaast ook bijdragen tot niet-gewelddadige extremistische acties als haatzaaien, angst verspreiden, doelbewust desinformatie verspreiden, demoniseren en intimideren, verwerpen van wet- en regelgeving, en pogingen om een parallelle samenleving tot stand te brengen waarbij het gezag van de Nederlandse overheid en het rechtssysteem worden afgewezen. Deze acties kunnen zeker op de langere termijn leiden tot aantasting, ondermijning en bedreiging van het goed functioneren van de democratische rechtsorde.

De meme-figuur 'Feels Guy' of 'Wojak' in een meme waarin hij zich prepareert voor een aanslag. (Bron: Knowyourmeme.com)

Conclusie

In deze fenomeenanalyse is aan de hand van (semi-)wetenschappelijke literatuur, journalistieke bronnen en interviews met deskundigen onderzocht welke rol memes hebben voor extreemrechts in Nederland. Onder 'extreemrechts' vallen, overeenkomstig het gebruik van de term in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN), zowel extreemrechtse activisten als rechts-extremisten en rechts-terroristen. Allen handelen vanuit extreemrechts gedachtegoed, waartoe denkbeelden worden gerekend als vreemdelingenhaat (inclusief: antisemitisme en antimoslims), haat jegens vreemde (cultuur) elementen en ultranationalisme. Hier worden de belangrijkste bevindingen weergegeven.

Laagdrempelige extreemrechtse boodschap

Memes zijn een belangrijk online communicatiemiddel voor extreemrechtse groepen en personen. Een meme is in deze analyse gedefinieerd als een idee, uiting of mening gevat in tekst of in visueel materiaal zoals een foto, video of gifbestand al dan niet voorzien van tekst of geluid, die online wordt gekopieerd en verspreid. Met memes kan extreemrechts op een laagdrempelige en goedkope manier haar boodschap overbrengen. Ze bereiken daarmee vooral tieners en jongeren die veel online actief zijn en in eerste instantie niet bereikt kunnen worden met complexe ideologische boekwerken en theorieën. Door de vereenvoudigde boodschap in memes kunnen zij toch geïnteresseerd raken in het extreemrechtse gedachtegoed. De extreemrechtse boodschap in memes zit geregeld op een humoristische en subtiel gecodeerde manier verpakt. Het ligt aan de ontvanger of deze de boodschap herkent en aan diens ontvankelijkheid en weerbaarheid of deze persoon iets met de boodschap doet.

Populair en bestand tegen moderatie

De populariteit en de kenmerkende ietwat pesterige en haatdragende toon van veel extreemrechtse memes vindt zijn oorsprong in online haat- en verkiezingscampagnes in de VS in de periode 2014-2016. Extreemrechtse memes zijn tegenwoordig overal op het internet aanwezig. Deze memes worden doorgaans eerst binnen de eigen extreemrechtse online groepen gebruikt, voordat ze breder worden verspreid via sociale media platformen. Hoe meer contentmoderatie er op een platform plaatsvindt, hoe subtieler de extreemrechtse

boodschap in de meme verpakt moet zijn. Alleen zo kan een meme met extreemrechtse boodschap de grotere platformen bereiken, de moderatie omzeilen en uiteindelijk een groter publiek aanspreken. Jongeren worden via humoristische memes met een subtiel onderliggende extreemrechtse boodschap op de grotere sociale media platformen en op gamefora gelokt naar alternatieve en besloten online platformen waar expliciete rechts-extremistische memes en ideeën worden gedeeld. Hoewel extreemrechtse memes als onwenselijk kunnen worden beschouwd, zijn deze memes lastig te modereren omdat de inhoud op dubbelzinnige of gecodeerde wijze wordt gebracht. Personen kunnen ze afdoen als humor. Zelfs als de dubbelzinnigheid en humor ver te zoeken zijn, is het weren lastig omdat de bedoelingen en effecten moeilijk aantoonbaar zijn. Daarnaast dragen onwetendheid en het als onschuldig zien van memes bij aan de verspreiding van extreemrechtse inhoud buiten de extreemrechtse scene in allerlei apps.

Verskillende meme-kenmerken per stroming en thema's

Alle extreemrechtse stromingen in Nederland maken gebruik van memes en alle bekende thema's uit het extreemrechtse discours komen erin voor. Om extreemrechtse memes te begrijpen, is het herkennen van thema's en stromingen van belang. Iedere stroming gebruikt specifieke kenmerken in zijn memes, zoals het soort humor, de mate van subtiliteit, de meme-personages die worden gebruikt en het kleur- en stijlgebruik. Deze kenmerken verschillen op basis van de aard van de groep, het veiligheidsbewustzijn en de online omgeving waarin men zich bevindt. Zo delen rechtse terroristen in hun

besloten groepen radicalere en minder subtiele memes dan personen en groepen die op de grote en meer toegankelijke online platformen actief zijn. Die laatsten zullen zich meer van subtiele en humoristische boodschappen in memes bedienen. Ook per extreemrechts thema verschillen de memes qua gebruik van taal, stijlen, meme-figuren en symboliek. Door in memes aansluiting te zoeken bij de actualiteit, kunnen extreemrechtse memes relevant en viraal blijven. Doordat in Nederland naast Nederlandse ook Angelsaksische memes worden gebruikt, worden sommige thema's of maatschappelijke discussies uit het buitenland zoals de VS geïmporteerd en vertaald naar de situatie hier ter plekke. De historische en culturele context waarin ze worden gebruikt, geven betekenis aan de memes. Extreemrechtse memes worden tevens binnen andere online subculturen verspreid, en vice versa. Hierdoor krijgt het extreemrechtse gedachtegoed een breder bereik buiten de traditionele extreemrechtse groepen en ontstaat een mix van onderwerpen en figuren in extreemrechtse memes met invloeden uit diverse andere verwante online subculturen, zoals de incels. Deze vermenging leidt ertoe dat sommige grenzen tussen subculturen vervagen waardoor individuen kunnen kiezen uit een palet aan gedachten en ideeën en daaruit kunnen pikken wat ze nodig achten.⁹³ Door deze overlap wordt het complexer om memes, de gebruikers ervan en hun gedachtegoed te plaatsen binnen traditioneel extreemrechtse stromingen of andere subculturen.

Herkennen van functies en effecten van extreemrechtse memes

Extreemrechtse memes hebben vier functies, die deels kunnen overlappen. Het herkennen van deze functies draagt bij aan de beoordeling of een meme onwenselijk of schadelijk is en aan een beter begrip waarom bepaalde memes worden verspreid. *Vermakelijke* extreemrechtse memes lijken onschuldig, maar de boodschap in de meme is dat vaak niet. De *informatieve* functie is vooral voor de communicatie binnen de groep en geldt als attendering op nieuwe feitjes of publicaties, maar niet voor operationele zaken. *Wervende* memes bevatten propaganda of verwijzingen naar andere platformen om mensen, vooral jongeren, te interesseren voor extreemrechtse boodschappen en te lokken naar extreemrechtse groepen. En met extremistische memes worden *extremistische* handelingen gepropageerd en verheerlijkt.

Het is lastig om een direct gevolg of effect aan het gebruik van één specifieke meme of zelfs aan het specifieke instrument 'memes' te verbinden. Wel is duidelijk dat meme-gebruik door extreemrechts bijdraagt aan enkele indirecte of geleidelijke effecten. Deze effecten, te weten *de normalisering en sociale acceptatie van het extreemrechtse gedachtegoed, groeps- en identiteitsvorming en inspiratie voor extremistisch handelen*, kunnen op hun beurt weer leiden tot ongewenste ontwikkelingen in de maatschappij en ten aanzien van de democratische rechtsorde of nationale veiligheid.

Kennis en weerbaarheid nodig tegen ongewenste effecten memes

De rol van extreemrechtse memes kan niet worden afgedaan als onbeduidend. Memes zijn een 'online communicatiewapen' van extreemrechts dat op diverse manieren en met verschillende functies kan worden ingezet en waarvan het directe effect niet van tevoren te bepalen is. Via memes kan extreemrechts ongreepbaar communiceren. De inzet van memes door extreemrechts draagt bij aan de normalisering van extreemrechts gedachtegoed, (online) groeps- en identiteitsvorming en in een enkel geval tot mogelijke inspiratie voor geweld of ander extremistisch handelen. Dit zijn ongewenste ontwikkelingen die het functioneren van de democratische rechtsorde en de nationale veiligheid kunnen ondermijnen. Extreemrechtse memes doen er dus toe, maar kunnen door hun dubbelzinnige aard nauwelijks worden aangepakt via het strafrecht of contentbeheer. Het is nodig om extreemrechtse memes als dusdanig te herkennen, hun werking te begrijpen en te kunnen duiden, en de samenleving er weerbaarder tegen te maken.

Bijlagen

Bijlage 1 Definities van sleutelbegrippen (zoals gebruikt door de NCTV)^{XII}

Begrip	Definitie
Activisme	Pogingen van individuen of groepen om op buitenparlementaire wijze, maar binnen de kaders van de democratische rechtsorde, politieke besluitvorming te beïnvloeden.
Extremisme	Het uit ideologische motieven bereid zijn om niet- gewelddadige en/of gewelddadige activiteiten te verrichten die de democratische rechtsorde ondermijnen.
Extreemrechts	Tot extreemrechts gedachtegoed worden denkbeelden gerekend als vreemdelingenhaat (inclusief: antisemitisme en antimoslims), haat jegens vreemde (cultuur)elementen en ultranationalisme. Hierbij houden extreemrechtse activisten zich aan de kaders van de democratische rechtsorde, ondermijnen rechts-extremisten de democratische rechtsorde en plegen extreemrechtse terroristen op mensenlevens gericht geweld gebaseerd op extreemrechtse opvattingen.
Rechts-extremisme	Het uit extreemrechtse motieven bereid zijn om niet-gewelddadige en/of gewelddadige activiteiten te verrichten die de democratische rechtsorde ondermijnen.
Rechts-terrorisme	Het uit extreemrechtse motieven plegen van op mensenlevens gericht geweld, dan wel het aanrichten van maatschappij-ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke ondermijning en destabilisatie te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen en/of politieke besluitvorming te beïnvloeden.
Radicalisering	Een proces van toenemende bereidheid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Deze toenemende bereidheid kan leiden tot gedrag dat andere mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt, kan aanleiding zijn voor individuen of groepen om zich af te keren van de samenleving en kan leiden tot het gebruik van geweld. Dit proces kan online en offline gebeuren, vaak is het een combinatie van beide.
Democratische rechtsorde	Democratische rechtsorde verwijst naar een samenleving waarbij interacties tussen overheid en burgers en burgers onderling lopen volgens de principes, procedures en instituties die voortkomen uit de grondwettelijk vastgelegde vrijheden en rechten (gelijkheidsrechten, vrijheidsrechten en participatierechten). De democratische rechtsorde is dus niet alleen een politiek en juridisch systeem (de democratische rechtsstaat), maar ook een manier van samenleven (de open samenleving).

XII NCTV.nl, 'Definities gebruikt in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland'

Bijlage 2 Online platformen met extreemrechtse content

Gebaseerd op informatie van het Knowledge Sharing Platform van Tech Against Terrorism en 'The online extremist ecosystem' van RAND, december 2021.

Platform type	Mogelijkheden	Voorbeelden
Sociale media platformen	Extreemrechtse activisten, rechts-extremisten en -terroristen maken gebruik van sociale media platformen om hun boodschap onder een breed publiek te verspreiden en om interactie te hebben met gelijkgestemden en sympathisanten. Over het algemeen is slechts een klein deel van de content ongepast of extremistisch/terroristisch.	Facebook, X (voorheen Twitter), VKontakte, Instagram
Berichten-applicaties	Extreemrechtse activisten, rechts-extremisten en -terroristen gebruiken berichten-apps als een makkelijke, goedkope en vaak veilige manier van zowel interne als externe communicatie. Veel berichten-apps zijn beveiligd met encryptie (versleuteling).	WhatsApp, Telegram, Messenger, WeChat, Line, TamTam, Viber, Slack, Signal
Alt-tech of alternatieve platformen (ook wel fringe platformen)	Sociale media platformen die zich profileren als alternatief voor de grote mainstream platformen. Ze benadrukken dat ze staan voor vrijheid van meningsuiting en zijn tegen 'internetcensuur'. Op veel van deze alternatieve of <i>fringe</i> platformen vindt geen of nauwelijks controle op berichten plaats, waardoor ze populair zijn bij rechts-extremisten en -terroristen. Op deze platformen is een mix van ongepaste of extremistische en niet-extreme content te vinden.	Gab, Parler, Bitchute, Minds, RocketChat
Online gespreks- en discussieplekken	Een <i>webforum</i> of <i>messageboard</i> is een online discussieruimte tussen diverse gebruikers. Deze gebruikers plaatsen berichten en kunnen 'asynchroon' met elkaar overleggen; de bijdragen worden gearchiveerd en de discussie kan over een langere periode verdergaan.	Daily Stormer, Stormfront
<i>N.B. soms is registreren verplicht; vaak kan ook anoniem worden deelgenomen.</i>	Een <i>imageboard</i> is een internetforum dat zich richt op het plaatsen van afbeeldingen en memes, en waarop de discussies zijn verbonden aan afbeeldingen en memes. De onderwerpen op imageboards zijn zeer divers en verdeeld over specifieke subboards (subfora). Imageboards zijn erg vluchtig qua inhoud: ze archiveren niet of nauwelijks berichten. Wel worden veel posts opgeslagen door externe archiefwebsites.	4chan, 8kun, Frenschan

Platform type	Mogelijkheden	Voorbeelden
Online gespreks- en discussieplekken	In een <i>chatruimte</i> worden chats gevoerd: het via internet voeren van een gesprek door het over en weer typen van tekst tussen twee of meer gebruikers van computers of telefoons. Eventueel kunnen de gesprekspartners ook gewoon praten, en/of elkaar zien (videochat).	Zie ook bij berichten-apps. Verder: Skype, Discord
<i>N.B. soms is registreren verplicht; vaak kan ook anoniem worden deelgenomen.</i>	Een blog of <i>weblog</i> is een persoonlijk dagboek of verslag op een website dat regelmatig, soms meermalen per dag, wordt bijgehouden. Er zijn ook videoblogs, waarin iemand per video verslag doet. In de reacties bij een blog is plek voor discussies. Bloggers kunnen ook op elkaar reageren en zo discussies voeren.	Persoonlijke blogs van extreemrechtse <i>influencers</i> (mensen die anderen beïnvloeden).
Video-platformen of Video Sharing Platforms (VSPs)	Rechtse terroristen en extremisten misbruiken VSPs om hun audiovisuele propaganda te promoten. Video's kunnen relatief makkelijk via zoekfuncties worden gevonden. Via algoritmen komen VSPs vaak met andere suggesties van video's met vergelijkbare inhoud of thema's. De grootte van de videobestanden op VSPs kunnen vaak groter zijn dan op veel andere platformen.	YouTube, Bitchute, DLive, Vimeo, DailyMotion, Veoh, TikTok
Gaming platformen	Rechtse terroristen en extremisten misbruiken gaming platformen om te rekruteren en om hun boodschap via videogames uit te dragen. Ook worden deze platformen gebruikt voor onderlinge communicatie (zie chats) en het voorbereiden of livestreamen van gewelddadige acties. Afbeeldingen uit games of livestreams worden gebruikt voor memes.	Twitch, Discord, Steam, Roblox
Audio streaming platformen	Rechtse terroristen en extremisten misbruiken audio streaming platformen om geluidsberichten, podcasts, muziek met een rechts-extremistische boodschap en luisterboeken of geluidsfragmenten van rechts-extremistische boeken en manifesten te delen. ^{XIII}	SoundCloud, Spotify, Apple music, BandCamp
Pasting Sites	Pasting sites ("plaksites") worden door rechtse terroristen en extremisten misbruikt om inhoud zoals video's, afbeeldingen en memes, en audiobestanden op te slaan. Ze worden ook gebruikt om informatie te verzamelen, zoals lijsten met URL's (linkjes) naar verdere inhoud.	Justpaste.it, DropBox, Archive.org, Top4Top, Zippyshare, Files.fm

XIII Op Spotify bestaan bijvoorbeeld playlists met liedjes die de dader tijdens Christchurch-aanslagen afspeelde in zijn auto of met liedjes over 'The Great Replacement'.

Platform type	Mogelijkheden	Voorbeelden
Rechts-extremistische en terroristische websites, fora en online netwerken	Online ontmoetingsplaatsen beheerd door rechts-extremistische en -terroristische organisaties of die specifiek zijn opgericht voor het verspreiden van rechts-extremistische inhoud en het voeren van rechts-extremistische discussies. Ze spelen een belangrijke rol in het online rechts-extremistische en -terroristische ecosysteem, o.a. bij de groepsvorming. Ze dienen daarnaast als startpunt en opslagplaats voor specifieke extremistische of terroristische content (bijv. manifesten) die elders op het internet is/wordt verwijderd.	Online ontmoetingsplaatsen en echopot voor rechtse terroristen en extremisten. Voorbeelden zijn internationale online netwerken (zoals Terrorgram), websites van rechts-terroristische (The Base, Atomwaffen Division) en rechts-extremistische groepen, en accelerationistische fora (als Fascist Forge, Iron March).

N.B. Sommige platformen (bijv. Bitchute, Discord) passen in meerdere categorieën.

Bijlage 3 Uitleg belangrijkste extreemrechtse stromingen en de incel-beweging

Rechts-terrorisme en accelerationisme

Het rechts-terrorisme en accelerationisme hebben de laatste jaren in relatief korte tijd vanuit de Verenigde Staten ook in andere westerse landen wortel geschoten, waaronder in Nederland.⁹⁴ Hoewel niet alle rechtse terroristen accelerationisten zijn, vormen zij al enkele jaren een belangrijke stroming binnen het rechts-terrorisme. Aanhangers van het accelerationisme verheerlijken en rechtvaardigen terroristisch geweld om zo versneld een rassenoorlog te ontketenen. Het gaat vrijwel uitsluitend om tienerjongens en jongvolwassen mannen die zich vaak op besloten internationale, maar ook nationale online platformen begeven waar het accelerationistische gedachtegoed rondgaat – naast andere inspiratiebronnen als het occultisme en ecofascisme.^{xiv} In veel gevallen kampen ze met psychosociale of psychopathologische problemen.⁹⁵ In Nederland gaat het om enkele honderden aanhangers. Binnen het rechts-extremistische spectrum in Nederland kwam in de afgelopen jaren de meeste terroristische geweldsdreiging van het accelerationisme.⁹⁶ Overigens lijkt voor sommigen de fascinatie voor geweld een belangrijkere rol te spelen dan de ideologie om zich aangetrokken te voelen tot de rechts-terroristische scene.⁹⁷

Alt-right

De 'alternative right' (alt-right) is een verzamelnaam die vanaf circa 2010 wordt gebruikt om een nieuwe generatie extreemrechtse individuen in de VS aan te duiden.⁹⁸ De alt-right wordt soms ook 'intellectueel extreemrechts' genoemd door een meer intellectuele manifestatie van haar denkbeelden en omdat er aanvankelijk relatief vaak universitair geschoolden en studenten bij betrokken waren. De aanhang is echter diverser geworden. De alt-right is voornamelijk op het internet, maar ook daarbuiten actief. Aanhangers van deze stroming lijken zich met name te concentreren op het in diskrediet brengen van de huidige rechtsstaat en het domineren van het culturele debat, om zo hun aanhang te vergroten en meer geesten rijp te maken voor hun (politieke) agenda.

De alt-right kent overeenkomsten met het accelerationisme en het neonazisme. Zo is de alt-right expliciet tegen rassenvermenging, ziet ze het 'blanke ras' als superieur en streeft ze naar een witte etnostaat.⁹⁹ Het doel is om te komen tot een voldoende kritische massa die het eens is met deze ideeën, zodat de verandering naar een witte etnostaat ingezet kan worden. Binnen alt-right geldt dat geweld ter zelfverdediging gerechtvaardigd is en mogelijk onoverkomelijk is om tot het doel te komen. Naar buiten toe zullen ze echter altijd beweren gewelddoos te zijn. In het dagelijks leven dragen aanhangers van deze stroming in tegenstelling tot klassieke neonazi's geen duidelijk herkenbare extreemrechtse kleding of symbolen zodat ze niet als zodanig herkenbaar zijn. In Nederland organiseerde de alt-right een paar jaar geleden enkele fysieke en hybride¹⁰⁰ bijeenkomsten met internationale sprekers waar een paar honderd mensen aan deelnamen. De laatste jaren hebben die niet meer plaatsgevonden.¹⁰¹

Neonazisme en White Lives Matter

Het nationaalsocialisme, ook wel nazisme (voorafgaand en tijdens de Tweede Wereldoorlog) of neonazisme (na de Tweede Wereldoorlog) genoemd, gaat ervan uit dat het 'blanke', Germaanse of Arische ras superieur is aan alle andere rassen. Neonazi's zien het als taak om 'mindere' rassen te onderwerpen of te vernietigen. De nadruk ligt op de rassenleer en het zuiver houden van een ras. Neonazistische groepen definiëren het 'eigene' en het 'vreemde' vanuit biologisch-racistische kenmerken.¹⁰² De klassieke neonazistische organisaties in Nederland zijn onbeduidend qua omvang en er gaat nauwelijks geweldsbereidheid uit van deze groepen. Neonazi's zoeken elkaar na het wegvallen van de coronamaatregelen naast online ook weer meer fysiek op voor sociale en culturele bijeenkomsten (concerten, bier drinken) of andere groepsactiviteiten, zoals fysieke weerbaarheidstrainingen en stickers en posters in het straatbeeld plakken. Soms gebeurt dat ook in het buitenland met bevriende groepen, zoals in Duitsland of België. Aanhangers zijn vaak aan hun uiterlijk duidelijk te herkennen.¹⁰³ Daarnaast ontstaan er de laatste tijd nieuwe neonazistische groepjes met vooral jongeren die regionaal en ook online meer actief zijn en anoniem en veiligheidsbewust opereren.¹⁰⁴

XIV Occultisme richt zich op dat deel van de bovennatuurlijke wereld dat in duisternis gehuld is; de duivel of Satan spelen hierin een belangrijke rol. Volgens het ecofascisme is de harmonie tussen de witte mens en de natuur verloren gegaan door onder meer massa-immigratie, globalisering en kapitalisme; de enige oplossing is het stoppen van immigratie of het uitroeien van niet-witte bevolkingsgroepen.

Sinds 2015 is vanuit de VS de racistische slogan en beweging ‘White Lives Matter’ (WLM) als reactie op de ‘Black Lives Matter’-beweging in opkomst.¹⁰⁵ De beweging is niet exclusief neonazistisch maar bevat een mix van elementen uit diverse extreemrechtse stromingen. Inmiddels zijn in de diverse westerse landen groepen actief die zich scharen tot de WLM-beweging, sinds enkele jaren ook in Nederland.¹⁰⁶ De aanhang in Nederland is vrij beperkt qua omvang, maar de aandacht voor deze beweging na enkele racistische en antisemitische laserprojecties recent toegenomen. Anders dan klassieke neonazi’s, zijn de aanhangers van WLM niet altijd direct aan hun uiterlijk te herkennen. Velen binnen WLM identificeren zich liever met ‘pro-white activism’ of ‘white supremacism’ (de superioriteit van het witte ras).¹⁰⁷ De WLM-beweging heeft als doel om racisme te normaliseren en zegt te verlangen naar een volledige witte staat. Door het verspreiden van racistische boodschappen, waarin de zogenaamde superioriteit van het “blanke ras” wordt verkondigd, moet een “blank-raciaal bewustzijn” worden aangewakkerd.¹⁰⁸

Identitaire beweging

De identitaire beweging is een pan-Europese extreemrechtse beweging die vindt dat ieder volk zijn eigen identiteit zou moeten kunnen handhaven. Identitair streven naar een ideaal van een homogeen volk binnen het gebied waar dit volk historisch gezien is gevestigd; het ‘eigene’ en het ‘vreemde’ wordt gescheiden op basis van cultuur en taal (en niet op basis van ras zoals bij de neonazi’s). Volgens identitair gaat het samenleven van verschillende volkeren ten koste van de eigen identiteit. Met name massamigratie en islamisering, maar ook de ‘imperialistische’ invloed van de VS op Europa worden gezien als een bedreiging voor de Europese stabiliteit en cultuur. De beweging toont gelijkenissen met de alt-right, met een verlangen naar ‘traditionele waarden’ van de westerse wereld zoals de vooroorlogse christelijke leer en het klassieke gezin.¹⁰⁹

In Nederland is de beweging tamelijk traditioneel georganiseerd in kleine groepjes die online en op straat actief zijn en elkaar persoonlijk vaak kennen. Voor buitenstaanders is het in feite lastig om je er fysiek bij aan te sluiten. In Nederland is de aanhang van de identitaire groepen vrij klein: het gaat om groepjes van enkele individuen tot enkele tientallen aanhangers. Online lijkt de interesse iets groter te zijn. Ze zijn met name bekend van enkele kleine acties en bezettingen van islamitische scholen en moskeeën van enkele jaren geleden.¹¹⁰ De laatste jaren zijn ze op straat vrij onzichtbaar.¹¹¹

De Europese identitaire beweging gebruikt de geelzwarte lambda als logo. Het symbool is geïnspireerd door de film 300, die gaat over de slag bij Thermopylae tussen Sparta en Perzië (480 voor Christus). Met dit symbool wordt het idee aangewakkerd dat een kleine groep Europeanen tegenover de “barbaarse” vloedgolf van buitenlandse invloeden en mensen staan. In die zin is het vergelijkbaar met het veelgebruikte kruisvaarders symbool bij andere extreemrechtse groepen. De Nederlandse identitaire beweging gebruikt als enige een geelzwarte omega als logo. Als reden wordt aangevoerd dat de omega als laatste letter van het Griekse alfabet het einde van het onderdrukkende systeem aangeeft en ook het symbool van weerstand is, tegen het multiculturalisme.

Volksnationalisme

Volksnationalisten gaan uit van één volk dat één natie vormt. Die natie moet de basis vormen van de bestuurlijke eenheid. Het volksnationalisme gaat er dus van uit dat het volk belangrijker is dan de staat en de basis vormt van de staat. Een onderdeel van de nationalistische beweging in Nederland is de zogenaamde ‘dietsse’ beweging, dat streeft naar het samengaan van alle Nederlandstalige gebieden in een ‘Groot-Nederland’ (ook wel ‘dietsland’). De nationalistische groepen in Nederland spelen momenteel qua omvang en geweldsbereidheid nauwelijks een rol van betekenis in Nederland. Nationalistische en ‘dietsse’ groepjes zoeken elkaar na het wegvallen van de coronamaatregelen naast online wel weer meer fysiek op om samen te sporten, te wandelen door de natuur of stickers te plakken. Ook wordt er geregeld contact gezocht met verwante Vlaamse of Duitse groepen en worden elkaars bijeenkomsten en evenementen bezocht.¹¹²

Incels

De zogenaamde involuntary celibate ofwel incel-subcultuur is strikt genomen geen extreemrechtse stroming en is daarom geen onderdeel van deze analyse, maar overlapt qua thematiek en het online taal- en meme-gebruik deels met de alt-right en sommige neonazi’s en accelerationisten. De ‘incel’-beweging is de bekendste gemeenschap binnen de zogenaamde ‘manosfeer’^{xv} en maakt onderdeel uit van een radicaal internetmilieu dat wordt gekenmerkt door publieke uitingen van seksuele frustratie. Binnen die subcultuur zijn ideologieën niet vastomlijnd maar juist opgebouwd als een fluïde lappendeken van individueel gedachtegoed. Incels (zelfverklaarde onvrijwillig celibatairen) zijn meestal jonge mannen die geloven dat zij geen toegang hebben tot seksuele relaties met vrouwen, omdat zij slachtoffer zijn van genetica, biologie en de maatschappij. Daarbij kampen incels vaak met psychische en psychosociale problemen. Hun waargenomen ontoegankelijkheid of onvermogen vertaalt zich in vrouwenhaat en soms geweld. Incels worden niet primair gedreven door een ideologie, maar door boosheid, haatgevoelens en mentale gezondheidsproblemen. De beweging kent aanhangers in Nederland maar de exacte omvang is onbekend. Ook wordt er geregeld contact gezocht met verwante Vlaamse of Duitse groepen en worden elkaars bijeenkomsten en evenementen bezocht.¹¹³

XV

De manosfeer is een verzameling gemeenschappen, websites, blogs en online fora die mannelijkheid, vrouwenhaat en verzet tegen feminisme promoten. Gemeenschappen binnen de manosfeer zijn onder meer incels, Men Going Their Own Way (MGTOW) en ‘pick-up-artiesten’. De manosfeer maakt strikt genomen geen onderdeel uit van het extreemrechtse landschap.

Bijlage 4 Specifieke kenmerken memes per extreemrechtse stroming^{XVI}

Stroming	Begrip	Meme-figuren	Kleur/stijl	Specifieke onderwerpen	Humor	Subtiliteit
Accelerationisme		Zwart geklede, onherkenbare figuren Gebruik wapens en doodskoppen voor gezichten 'Heiligen' en/of 'saints' (rechts-terroristische aanslagplegers)	Rood, zwart, wit Nazi-symboliek Gewelddadig	Rassenoorlog, rassenleer, witte superioriteit Verheerlijken geweld en aanslagen Accelerationistische publicaties, manifesten Anti-democratie, anti-overheid	Hard, zwartgallig of Afwezig	Expliciete boodschap
Alt-right		Gekaapte stripfiguren en animaties Tradwives Chad & Stacy (overlap met incels) 'Happy Merchant' Donald Trump	Groen (Pepe, Kekistan) Regenboogkleuren (Clownworld) Symboliek (vlaggen, swastika, KKK) Gebruik 'dog-whistles'	Witte superioriteit, puurheid, reinheid Masculiniteit, misogynie Antisemitisme, omvolking Anti-links, -lhbtiq+, -feminisme, -woke Conservatief-christelijke waarden	Ironie, sarcasme Soms hard, zwartgallig	Verhullende of dubbele boodschap Soms expliciete boodschap
Neonazisme		Extreemrechtse oud-dictators (Hitler, Mussolini)	Rood, wit, zwart Fashwave-stijl Symboliek (nazisymbolen, runetekens, cijfers, afkortingen) Slogans	Tweede Wereldoorlog Antisemitisme, ontkenning Holocaust Rassenleer, witte superioriteit Omvolking (<i>White Lives Matter</i>) Anti-democratie	Ironie, sarcasme Hard, zwartgallig of Afwezig	Expliciete boodschap Soms verhullend

Stroming	Begrip	Meme-figuren	Kleur/stijl	Specifieke onderwerpen	Humor	Subtiliteit
Identitair		Eigen logo's 'Zwarte Piet' en andere cultureel-traditionele figuren	Geel, zwart Gebruik slogans en hashtags (#)	Behoud cultuur en 'eigen' tradities Anti-islam en anti-immigratie Omvolking	Ironie, sarcasme Soms hard, zwartgallig	Zowel subtiele als expliciete boodschap
Volks-nationalisten		Historische landkaarten NL Historische figuren (bijv. Michiel de Ruyter)	Oranje Rood-wit-blauw Prinsenvlag, Geuzenvlag	Groot-Nederland, 'dietsen' Gouden Eeuw/VOC Behoud NL historie en volk	Ironie, sarcasme	Subtiele boodschap

^{XVI} Het gaat om een grove indeling. In de praktijk zal er geregeld overlap tussen stromingen en thema's plaatsvinden. De mate van moderatie op een platform, het veiligheidsbewustzijn van een groep of individu en de beslotenheid van een groep bepalen mede de mate van subtiliteit van de boodschap en de vorm van humor.

Bronnenlijst

Literatuur

- Aarns P, Roex I., 'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling. ShariaqBelgiums ideologie en humorgebruik', 24 januari 2017.
- AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland, een fenomeen in beweging', 2 oktober 2018.
- AIVD.nl, 'Rechts-extremisme. Wat verstaan wij onder deze vorm van extremisme?'
- AIVD, 'Jaarverslag 2021', 28 april 2022.
- AIVD, 'Jaarverslag 2022', 17 april 2023.
- AIVD, 'Anti-institutioneel extremisme in Nederland: Een ernstige dreiging voor de democratische rechtsorde?', 25 mei 2023.
- Anne Frank Stichting & Wagenaar W., 'Factsheet extreemrechts nr.13', april 2021.
- Arkenbout C., Wilson J., De Zeeuw D. (eds), 'Critical Meme Reader: Global Mutations of the Viral Image', INC Reader #15, the Institute of Network Cultures, Amsterdam 2021.
- Arkenbout C., Scherz L. (eds), 'Critical Meme Reader #2: Memetic Tacticality', INC Reader #16, the Institute of Network Cultures, Amsterdam 2022.
- Ascott, T., 'How Memes are Becoming the New Frontier of Information Warfare', 1 april 2020.
- Askanius T., 'On Frogs, Monkeys, and Execution Memes: Exploring the Humor-Hate Nexus at the Intersection of Neo-Nazi and Alt-Right Movements in Sweden', in *Television & New Media* Vol.22 (2), p.147-165, 22 januari 2021.
- Ayad M. 'Islamogram: Salafism and Alt-Right online subcultures', 2021.
- Bellingcat, 'From Memes to Infowars: How 75 Fascist Activists Were "Red-Pilled"', 11 oktober 2018.
- Belltower.news, 'Die Symbole und Codes der neonazistischen Szene', 22 augustus 2019.
- Bjørge T., Ravndal J.A., 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', September 2019.
- Bogerts L., Fielitz M., 'Do You Want Meme War?', in Fielitz M, Thurston N. (eds), *Post-Digital Cultures of the Far Right*, p.137-153, 2019.
- Bogerts L., Fielitz M., 'The visual culture of far-right terrorism', in *Global Network on Extremism & Technology, Insights*, 31 maart 2020.
- Bolaños Somoano I., 'The right-leaning be memeing: Extremist uses of Internet memes and insights for CVE design', in *First Monday*, Vol.27(nr.5), 2 mei 2022.
- Castaño D., C.M., 'Defining and characterizing the concept of Internet Meme', in *CES Psicol* vol.6 no.2, p.82-104, juli-december 2013.
- Centre for Analysis of the Radical Right (CARR), 'The Influence of Memes on Far-Right Radicalisation', 9 juni 2020.
- Centre for Analysis of the Radical Right (CARR), 'The Metapolitics of the Far Right', 7 februari 2020.
- Centre for Analysis of the Radical Right (CARR), 'A Guide to Online Radical-Right Symbols, Slogans and Slurs', 2 april 2020.
- Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST), 'Memetic Irony and the Promotion of Violence within Chan Cultures', december 2020.
- Center for Research on Extremism (C-REX), 'Right Now! Five Myths of Far-Right Violence', 23 november 2022.
- De Correspondent, 'Wat is het verschil tussen radicaal- en extreemrechts (en wat is fascisme)?', 10 mei 2019.
- Dafaure M., 'The "Great Meme War": the Alt-Right and its Multifarious Enemies', in *Angles*, Nr. 10, 1 april 2020.
- Danskin I., 'The Alt-Right Playbook: How to Radicalize a Normie' op YouTube, 21 oktober 2019.
- Dawkins R., 'The Selfish Gene', 1976.
- Donovan J., Dreyfuss E., Friedberg B., 'Meme Wars: The Untold Story of the Online Battles Upending Democracy in America', 20 september 2022.
- Ebner J., 'Going Dark. The Secret Social Lives of Extremists', 20 februari 2020.
- Europese Commissie, Directoraat-generaal Justitie en Consumentenzaken, Cohen K., Kaati L., Pelzer B., 'Heroes and scapegoats: right-wing extremism in digital environments', Publications Office, 21 juli 2021.
- Europese Commissie, Radicalisation Awareness Network (RAN), Fielitz M., Ahmed R., 'It's not funny anymore. Far-right extremists' use of humour', 2021.
- Evans A.T., Williams H.J., 'How Extremism Operates Online. A Primer', RAND Corporation, april 2022.
- TheFastCode.com, 'Wat is een meme (en hoe zijn ze ontstaan)?', 30 september 2018.
- Fernandez T., 'Weaponized Social Media. How the Online Far-Right Reaches the Youth', Bachelorproef, Hogeschool PXL, 2021.
- Figea L., Kaati L., and Scrivens R., 'Measuring online affects in a white supremacy forum', 2016 IEEE conference on intelligence and security informatics (ISI). IEEE, p.85-90, 28-30 september 2016.
- Fisher M., 'From memes to race war: How extremists use popular culture to lure recruits', in *The Seattle Times/The Washington Post*, 30 april 2021.
- Gardell M., 'Urban terror: The case of lone wolf Peter Mangs', in *Terrorism and political violence* 30.5, p.793-811, 9 april 2018.
- Gaudette T., Scrivens R., and Venkatesh V., 'The role of the internet in facilitating violent extremism: Insights from former right-wing extremists', in *Terrorism and Political Violence*, p.1-18, 16 juli 2020.
- Greene V.S., "'Deplorable" Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies', in *Studies in American Humor* Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019.
- Greene V.S., Rasmussen M., & Clark D., 'Memeology: Normalizing Hate Through Humour?', in *The Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*, 4(2), p. 75-80, 17 juni 2021.
- Guenther L., et al. 'Strategic framing and social media engagement: Analyzing memes posted by the German Identitarian Movement on Facebook', in *Social Media+ Society* 6, no.1, 7 februari 2020.
- Günther C., 'Entrepreneurs of Identity. The Islamic State's Symbolic Repertoire', 1 november 2021.
- The Harvard Gazette, 'How to save democracy. How Donald Trump, backers weaponized memes', 29 september 2022.
- The Harvard Gazette, 'Donald Trump, meme leader in chief', 3 oktober 2022.
- Hoffman B., Ware J., 'The Terrorist Threat from the Fractured Far Right', in *Lawfare.com*, 1 november 2020.
- Howard T., Poston B., and Lopez A., 'Extremist Radicalization in the Virtual Era: Analyzing the Neurocognitive Process of Online Radicalization', in *Studies in Conflict & Terrorism*, p.1-26, 7 februari 2022.
- How-To Geek, 'What Is a Meme (and How Did They Originate)?', 30 september 2018.
- Ihlebæk K., Figenschou T, Haanshuus B., 'What is the relationship between the far right and the media?', in *C-REX (Center for Research on Extremism)*, 7 september 2020.
- Independent Lens, 'From Kilroy to Pepe: A Brief History of Memes', 8 oktober 2020.
- Iperen, R. van, 'Eigen welzijn eerst. Hoe de middenklasse haar liberale waarden verloor', 10 mei 2022.
- Kadijk W., 'Hidden lol and hate. Extremist narratives in extreme right memes on Hiddenlol.com', 21 juli 2019.
- Karpova A., et al. 'Method for Detecting Far-Right Extremist Communities on Social Media', in *Social Sciences* 11.5: 200, 2 mei 2022.
- Kingdon A., 'The Meme Is the Method: Examining the Power of the Image Within Extremist Propaganda', in *Lavorgna A., Holt T.J. (eds), Researching Cybercrimes*. Palgrave Macmillan, Cham, p.301-322, 30 juli 2021.
- Klein O. 'LOLitics: The content and impact of Dutch populist Internet memes', available at SSRN 3371224, 2019.
- Kølvrå C., Forchtner B., 'Cultural imaginaries of the extreme right: an introduction', in *Cultural imaginaries of the extreme right: an introduction, Patterns of Prejudice*, Vol.53 (3), p.227-235, 4 juni 2019.
- Lee B., "'Neo-Nazis Have Stolen Our Memes': Making Sense of Extreme Memes', in *Digital Extremisms, Readings in violence, radicalisation and extremism in the online space*, Palgrave Macmillan, Cham, p.91-108, 26 januari 2020.
- Leidig E., "'We Are Worth Fighting for": Women in Far-Right Extremism', 26 oktober 2021.
- Maatschappij & Politiek, 'Jonge gasten willen ergens bij horen'. Interview met strategisch analiste Nikki Sterkenburg', 4 augustus 2021.
- Mattheis A., 'Manifesto memes: the radical right's new dangerous visual rhetorics', op *OpenDemocracy.net*, 16 september 2019.
- McSwiney J., et al., 'Sharing the hate? Memes and transnationality in the far right's digital visual culture', in *Information, Communication & Society* 24.16, p.2502-2521, 4 augustus 2021.
- Miller-Idriss C., 'What makes a symbol far right? Co-opted and missed meanings in far-right iconography', in Fielitz M, Thurston N. (eds), *Post-Digital Cultures of the Far Right*, p.123-135, 2019.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet Online radicaal- en extremistisch gedrag', 12 februari 2021.
- Mølmen G., 'The Role of the Internet in the Radicalisation of Extreme-Right Lone Actors', in *Global Network on Extremism & Technology*, 14 december 2021.
- Mølmen G.N., Ravndal J.A., 'Mechanisms of online radicalisation: how the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists', in *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 30 oktober 2021.
- Moreno-Almeida C., Gerbaudo P., 'Memes and the Moroccan Far-Right', 26 maart 2021.
- Nagle A., "'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017.

- NCTV, 'De golfbewegingen van rechts-extremistisch geweld in West-Europa. Aard, ernst en omvang van de rechts-extremistische geweldsdreiging in West-Europa, inclusief Nederland', 5 november 2018.
- NCTV.nl, 'Definities gebruikt in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland'.
- NCTV, 'Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) 56', 21 april 2022.
- NCTV, 'DTN 57', 7 november 2022.
- The New York Times, 'The Meaning and History of Memes', 14 februari 2022.
- Niemanlab.org, "'You don't know which side is playing you": The authors of Meme Wars have some advice for journalists', 21 september 2022.
- NPR.org, 'How far-right groups use memes to radicalize people', 25 september 2022.
- NTA, 'Beter vandaag dan morgen. Rechts-extremistische accelerationistische online bewegingen', oktober 2020.
- NTA, 'De nieuwe generatie extreemrechts en haar online schaduw', oktober 2018.
- Het Observatorium, 'Grenzen aan de tolerantie voor intolerantie', 3 juni 2022.
- Ong K., 'Ideological Convergence in the Extreme Right', in JSTOR, 'Counter Terrorist Trends and Analyses', Vol. 12, No. 5, p. 1-7, september 2020.
- PBS.org, "From Kilroy to Pepe: a brief history of memes", 8 oktober 2020.
- Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021.
- Rijksuniversiteit Groningen (RUG), 'Fenomeenanalyse extremisme Noord-Nederland', 23 november 2022.
- Schlegel L., 'Symbolism and the Construction of 'Cultural Imaginaries' in Contemporary Far-Right Movements', in European Eye on Radicalization, 27 april 2020.
- Schreckinger B., 'World War Meme', op Politico.com, maart/april 2017.
- Scrivens R., et al., 'Examining Online Indicators of Extremism in Violent Right-Wing Extremist Forums', in Studies in Conflict & Terrorism, p.1-25, 22 maart 2022.
- Somoano, I. B., 'The right-leaning be memeing: Extremist uses of Internet memes and insights for CVE design', in First Monday, Vol. 27 No.5, 2 mei 2022.
- Southern Poverty Law Center (SPLC), 'Fashwave, the Electronic Music of the Alt-Right, is Just More Hateful Subterfuge', 17 oktober 2017.
- Stall H., Foran D., Prasad H., 'Kyle Rittenhouse and the Shared Meme Networks of the Armed American Far-Right: An Analysis of the Content Creation Formula, right-wing Injection of Politics, and Normalization of Violence', in Terrorism and Political Violence, Vol. 34 No. 4, p.1-25, 22 juni 2022.
- Stall H., Prasad H., 'The Writing on the (Facebook) Wall: A Revised Assessment of Posting and Support for Violence by Pro-Rittenhouse Meme Creators', op website GNET, 28 juli 2022.
- Sterkenburg N., 'Maar dat mag je niet zeggen', 4 juni 2021.
- Strick, S., 'Rechte Gefühle. Affekte und Strategien des digitalen Faschismus', 17 mei 2021.
- Textgain, 'Handbook of hate memes', juni 2022.
- Tomczyk S., Pielmann D., Schmidt S., 'More Than a Glance: Investigating the Differential Efficacy of Radicalizing Graphical Cues with Right-Wing Messages', in European Journal on Criminal Policy and Research, 6 april 2022.
- Tomp A.L., 'The political meme as a social anesthetic: normalizing the extreme through ambiguity, irony and anonymity', Master's thesis Political Science (Political Theory), UvA, juni 2020.
- TRACWatch, 'Accelerationists Circulate Meme on Attacking Power Substations with Weaponized Drones', in Weekly Analyst Review, 22 februari 2023.
- Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022.
- WODC-rapport 'Rechtsextremisme op sociale mediaplatforms? Ontwikkelingspaden en handelingsperspectieven', 10 oktober 2023.
- Wowt.com, 'Memes tools of terrorism: University of Nebraska-Omaha leads international discussion', 24 februari 2023
- Youngblood M., 'Extremist ideology as a complex contagion: the spread of far-right radicalization in the United States between 2005 and 2017', in Nature, Humanit Soc Sci Commun 7, 49, 2020.

Mediabronnen

NOS, BNNVARA, RTL Nieuws, AD, de Volkskrant, Trouw, NRC, FD, De Limburger, BN De Stem, RTV Rijnmond, De Groene Amsterdammer, De Correspondent, VRT, De Standaard, Het Laatste Nieuws, The Guardian, The Independent, UnHerd, New York Times, NBC News, VICE, Vox, Deutsche Welle.

Interviews met experts

- Wetenschappelijk onderzoeker Politie Landelijke Eenheid, Dienst Landelijke Recherche, Cluster CTER, Kenniscentrum CTER, 29 maart 2022.
- Wetenschappelijk onderzoekers AIVD, 17 mei 2022.
- Wetenschappelijk onderzoeker NTA, 21 oktober 2022.

Websites

- gGAG.com
- KnowYourMeme.com

Eindnoten

1 Evans A.T., Williams H.J., 'How Extremism Operates Online. A Primer', RAND Corporation, april 2022, p.3-8.

2 Zie bijvoorbeeld ook: Ayad M. 'Islamogram: Salafism and Alt-Right online subcultures', 2021.

3 Richard Dawkins, 'The Selfish Gene', 1976.

4 VICE.com, 'Richard Dawkins Told Us What He Thinks About Memes', 9 mei 2018.

5 Fernandez T., 'Weaponized Social Media. How the Online Far-Right Reaches the Youth', Bachelorproef, Hogeschool PXL, 2021, p.35; www.antagonist.nl/blog/meme-wat-is-het/; Castaño D., C.M., 'Defining and characterizing the concept of Internet Meme', in CES Psi-col vol.6 no.2, juli-december 2013, p.82-104.

6 Een website die de diverse 'hondenfluitjes' behandelt, is dogwhistlesblog.wordpress.com.

7 Zoals Makeameme, iLoveIMG, Imgflip, Adobe Spark Post, Canva, Meme Generator, Imgur, VistaCreate, PhotoRetrica.

8 O.a. PBS.org, 'From Kilroy to Pepe: a brief history of memes', 8 oktober 2020.

9 Zie ook Aarns P, Roex I., 'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling. Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik', 24 januari 2017.

10 Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021.

11 Zie bijvoorbeeld: Unherd.com, 'Why the Left can't meme', 14 augustus 2021.

12 King A., 'Weapons of Mass Distraction: Far-Right Culture-Jamming Tactics in Memetic Warfare', in: Critical Meme Reader: Global Mutations of the Viral Image, Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2021, p.217.

13 Ayad M. 'Islamogram: Salafism and Alt-Right online subcultures', 2021.

14 NTA, 'De nieuwe generatie extreemrechts en haar online schaduw', oktober 2018, p.11-12; Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021, p.4

15 NTA, 'De nieuwe generatie extreemrechts en haar online schaduw', oktober 2018, p.13; The Guardian, 'What Gamergate should have taught us about the 'alt-right'', 1 december 2016; The Guardian, 'Hiding in plain sight: how the 'alt-right' is weaponizing irony to spread fascism', 23 mei 2017; Nagle A., 'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017.

16 Nagle A., 'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017; Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021; Kadijk W., 'Hidden lol and hate. Extremist narratives in extreme right memes on Hiddenlol.com', 21 juli 2019; Donovan J., Dreyfuss E., Friedberg B., 'Meme Wars: The Untold Story of the Online Battles Upending Democracy in America', 20 september 2022; Schreckinger B., 'World War Meme', op Politico.com, maart/april 2017.

17 Zie als hulpmiddel het overzicht met typen online platformen uit de bijlage. Zie ook: NOS, 'Extreemrechts bereikt jongeren via TikTok en Instagram: 'Soms pas 13 jaar'', 17 april 2023.

18 Games als 'Kebab Shooter' zitten vol memes en verwijzingen naar rechts-terroristische aanslagen.

19 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022; Europese Commissie, Radicalisation Awareness Network (RAN), Fielitz M., Ahmed R., 'It's not funny anymore. Far-right extremists' use of humour', 2021; Europese Commissie, Directoraat-generaal Justitie en Consumentenzaken, Cohen K., Kaati L., Pelzer B., 'Heroes and scapegoats : right-wing extremism in digital environments' (link), Publications Office, 21 juli 2021; Nagle A., 'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017; Kadijk W., 'Hidden lol and hate. Extremist narratives in extreme right memes on Hiddenlol.com', 21 juli 2019; The Independent, 'A time bomb 'supercharged' by the pandemic: How white nationalists are using gaming to recruit for terror', 7 april 2022.

20 Zie ook: Abidin C., Bondy Valdovinos Kaye, D., 'Audio Memes, Earworms, and Templatability: the 'Aural Turn' of Memes on TikTok', in: Critical Meme Reader: Global Mutations of the Viral Image, Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2021, p.58-68.

21 Kingdon A., 'The Meme Is the Method: Examining the Power of the Image Within Extremist Propaganda' (link), in Lavorgna A., Holt T.J. (eds), Researching Cybercrimes. Palgrave Macmillan, Cham, p.301-322, 30 juli 2021; NRC, 'Blinde vlek voor radicaliseringsmachine', opiniestuk, 16 augustus 2019; Donovan J., Dreyfuss E., Friedberg B., 'Meme Wars: The Untold Story of the Online Battles Upending Democracy in America', 20 september 2022.

22 Karpova A., et al. 'Method for Detecting Far-Right Extremist Communities on Social Media,' in Social Sciences 11.5: 200, 2 mei 2022, p.5; Gesprekken met deskundigen AIVD en NTA, 17 mei en 21 oktober 2022; Greene V.S., '“Deplorable” Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies', in Studies in American Humor Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019.

23 Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022.

24 Meer uitleg over borderline content op de website van 'Internet Policy Review': policyreview.info, 'Borderline speech: caught in a free speech limbo?', 15 oktober 2015.

25 Zo stelt een onderzoeker in FD, 'Vrouwenhaters en gendertrollen zijn big business', 2 maart 2023.

26 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022; Europese Commissie, DG Justitie en Consumentenzaken, Cohen K., Kaati L., Pelzer B., 'Heroes and scapegoats : right-wing extremism in digital environments', Publications Office, 21 juli 2021, hfdst.3.

27 The Guardian, 'Fascist fitness': how the far right is recruiting with online gym groups', 6 maart 2022; NCTV, DTN 59, 12 december 2023, p.25.

28 Fisher M., 'From memes to race war: How extremists use popular culture to lure recruits', in The Seattle Times/The Washington Post, 30 april 2021

29 Zie ook een expert radicalisering in VRT.be, 'Hoe kunnen jongeren zo snel radicaliseren? "Ronselaars maken gretig gebruik van sociale media"', 28 maart 2023.

30 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022; NCTV, 'De golfbewegingen van rechts-extremistisch geweld in West-Europa. Aard, ernst en omvang van de rechts-extremistische geweldsdreiging in West-Europa, inclusief Nederland', 5 november 2018, hfdst.5; Europese Commissie, DG Justitie en Consumentenzaken, Cohen K., Kaati L., Pelzer B., 'Heroes and scapegoats: right-wing extremism in digital environments', Publications Office, 21 juli 2021, hfdst.3; Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022; Wowt.com, 'Memes tools of terrorism: University of Nebraska-Omaha leads international discussion', 24 februari 2023.

31 WODC-rapport 'Rechtsextremisme op sociale mediaplatforms? Ontwikkelingspaden en handelingsperspectieven', 10 oktober 2023.

32 McSwiney J., et al., 'Sharing the hate? Memes and transnationality in the far right's digital visual culture', in Information, Communication & Society 24.16, p.2502-2521, 4 augustus 2021; Askanius T., 'On Frogs, Monkeys, and Execution Memes: Exploring the Humor-Hate Nexus at the Intersection of Neo-Nazi and Alt-Right Movements in Sweden', in Television & New Media Vol.22 (2), p.147-165, 22 januari 2021.

33 McSwiney J., et al., 'Sharing the hate? Memes and transnationality in the far right's digital visual culture', in Information, Communication & Society 24.16, p.2502-2521, 4 augustus 2021.

34 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022; NTA, 'De nieuwe generatie extreemrechts en haar online schaduw', oktober 2018, p.11-12; Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021; Greene V.S., "'Deplorable' Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies", in Studies in American Humor Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019.v

35 Trouw.nl, 'Hoe kaas codetaal werd voor rechts-extremisten', 2 april 2023; NPO Radio 1 De Nieuws BV, 'Hoe kaas een extreemrechts symbool werd', 25 april 2023; Zembla, 'Het extreemrechts woordenboek', 9 september 2021.

36 TRACWatch, 'Accelerationists Circulate Meme on Attacking Power Substations with Weaponized Drones', in Weekly Analyst Review, 22 februari 2023.

37 Website ISD Explainers, 'Accelerationism', 22 september 2022.

38 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022.

39 Bogerts L., Fielitz M., 'The visual culture of far-right terrorism', in Global Network on Extremism & Technology, Insights, 31 maart 2020; NBCnews.com, 'Buffalo suspect exposes dangers of accelerationist, neo-fascist lone-actor violence', 21 mei 2022

40 Vox, 'How the Christchurch shooter used memes to spread hate' (link), 16 maart 2019. Zie ook KnowYourMeme.com over 'Navy Seal Pasta'.

41 Website Southern Poverty Law Center; Deutsche Welle, 'Eco-fascism: The greenwashing of the far right', 19 mei 2022.

42 Dafaure M., 'The "Great Meme War:" the Alt-Right and its Multifarious Enemies', in Angles, Nr. 10, 1 april 2020; Greene V.S., "'Deplorable' Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies", in Studies in American Humor Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019; Textgain, 'Handbook of hate memes', juni 2022; Vox, 'Incels Categorize Women by Personal Style and Attractiveness', 28 april 2018; NRC, 'FBI verbindt 'Chad' met gewelddadig extremisme', 12 april 2023.

43 Greene V.S., "'Deplorable' Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies", in Studies in American Humor Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019; Textgain, 'Handbook of hate memes', juni 2022.

44 Gesprekken met deskundigen AIVD, 17 mei 2022; Dafaure M., 'The "Great Meme War:" the Alt-Right and its Multifarious Enemies', in Angles, Nr. 10, 1 april 2020.

45 Knowyourmeme.com; De Standaard, 'Meme humor of haatpraat?', 15 september 2018.

46 forward.com, 'No Joke: White Nationalists Are Now Using Clowns To Spread Hatred', 6 mei 2019; NOS, 'Pepe the Frog en clown-world: gemeenten krijgen hulp bij online extreemrechts', 12 februari 2021.

47 Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022.

48 Textgain, 'Handbook of hate memes', juni 2022; knowyourmeme.com.

49 Zie <https://www.tweedewereldoorlog.nl/kennis/themas/botsingen-van-ideologieen/opkomst-van-het-nationaalsocialisme/nationaalsocialisme/>.

50 Belltower.news, 'Die Symbole und Codes der neonazistischen Szene', 22 augustus 2019; Askanius T., 'On Frogs, Monkeys, and Execution Memes: Exploring the Humor-Hate Nexus at the Intersection of Neo-Nazi and Alt-Right Movements in Sweden', in Television & New Media Vol.22 (2), p.147-165, 22 januari 2021

51 Een samensmelting van de termen 'fascisme' en 'wave'.

52 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

53 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022; De Limburger, 'Uniek inkijkje in extreemrechtse groeperingen in Limburg', 8 april 2023, AD.nl, 'Leefbaar noemt ophef over racistische stickers hypocriet: 'Wij maken dit al veel langer mee'', 28 februari 2022

54 Rijnmond.nl, 'Van stickers plakken naar laserprojectie: White Lives Matter claimt actie Erasmusbrug tijdens jaarwisseling', 3 januari 2023; Groene.nl, 'Fascisme in een nieuw jasje', 11 januari 2023; NRC, 'Uit de VS overgewaaid 'laser-racisme' neemt toe, wie zitten erachter?', 23 februari 2023.

55 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

56 Meer hierover op: De lage landen, 'Oranje, een kleur van eenheid en verdeeldheid', 26 april 2019.

57 Gesprekken met deskundigen AIVD en NTA, 17 mei en 21 oktober 2022.

58 NCTV, 'DTN 57', 7 november 2022.

59 Zie onder meer CBS StatLine, 'Bevolking; geslacht, lft, generatie en migr.achtergrond, 1 jan; 1996-2022', 31 mei 2022; CBS.nl, 'Hoeveel mensen met een migratieachtergrond wonen in Nederland?', gezien 23 februari 2023.

60 De Christchurch-aanslagpleger noemde zijn manifest zelfs 'The Great Replacement'.

61 'Schutter schreef racistisch manifest voor aanslag supermarkt VS', NOS, 15 mei 2022; 'Racisme? Omvolking? 5 vragen na het bloedbad in Buffalo, waar 10 doden vielen', RTL Nieuws, 16 mei 2022; 'Schutter in Buffalo gelooft in de 'omvolkingstheorie', een breed gedeeld idee in de VS', NRC, 16 mei 2022; Moord op politicus Lübcke schokte Duitsland, verdachte vandaag voor de rechter'', NOS.nl, 16 juni 2020; 'Dode bij aanslag met auto op demonstranten Virginia', NOS.nl, 12 en 13 augustus 2017.

62 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022.

63 <https://knowyourmeme.com/memes/happy-merchant>.

64 NYTimes.com, 'Globalism: A Far-Right Conspiracy Theory Buoyed by Trump', 14 november 2016; Centre for Analysis of the Radical Right, 'A Guide to Online Radical-Right Symbols, Slogans and Slurs', 2 april 2020.

65 AIVD, 'Jaarverslag 2021', 28 april 2022.

66 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022. Zie ook: Brookings.edu, 'The role of Islam in European populism: How refugee flows and fear of Muslims drive right-wing support', februari 2019.

67 Knowyourmeme.com.

68 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

69 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

70 Ihlebæk K., Figschou T, Haanshuus B., 'What is the relationship between the far right and the media?', in C-REX (Center for Research on Extremism), 7 september 2020.

71 Knowyourmeme.com.

72 Groene.nl, 'Een complottheorie voor paranoïde rechts', 6 september 2017.

73 Groene.nl, 'Misogynie als politiek wapen', 3 maart 2021

74 Knowyourmeme.com

75 Fernandez T., 'Weaponized Social Media. How the Online Far-Right Reaches the Youth', Bachelorproef, Hogeschool PXL, 2021; Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

76 Clusterduck (Dal Dosso S., Del Bono F., Mag A., Nicolaus N.), 'Le Meme d'Auteur: How We Learned to Stop Worrying and Love Original Content Memes', in: Critical Meme Reader: Global Mutations of the Viral Image, Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2021, p.100. Daarnaast staan op sommige websites algemene tips om toch aan memes te kunnen verdienen (zoals op kiiky.com)

77 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022.

78 Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober 2022 en diverse literatuur uit de bronnenlijst van deze analyse, zoals onder andere: Lee B., "'Neo-Nazis Have Stolen Our Memes': Making Sense of Extreme Memes", in Digital Extremisms, Readings in violence, radicalisation and extremism in the online space, Palgrave Macmillan, Cham, p.91-108, 26 januari 2020; Bolaños Somoano I., 'The right-leaning be memeing: Extremist uses of Internet memes and insights for CVE design', in First Monday, Vol.27(nr.5) (link), 2 mei 2022; Nagle A., "'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017.

79 Een beeldcultuurdeskundige in NRC, 'Alt-right-beweging juicht op het web hard voor [naam]', 16 maart 2017; Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie, AIVD en NTA, 29 maart, 17 mei en 21 oktober; BN De Stem, 'Extreemrechtse ideeën makkelijk te vinden: 'Weet waar je je kind online liever niet laat spelen'', 2 april 2023.2022; NOS, 'Extreemrechts bereikt jongeren via TikTok en Instagram: 'Soms pas 13 jaar'', 17 april 2023.

80 Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022.

81 Bogerts L., Fielitz M., 'Do You Want Meme War?', in Fielitz M, Thurston N. (eds), Post-Digital Cultures of the Far Right, p.137-153, 2019; Dafaure M., 'The "Great Meme War:" the Alt-Right and its Multifarious Enemies', in Angles, Nr. 10, 1 april 2020; Donovan J., Dreyfuss E., Friedberg B., 'Meme Wars: The Untold Story of the Online Battles Upending Democracy in America', 20 september 2022; NRC, 'Meme Wars: hoe radicale onlinecultuur tot politieke mobilisatie leidt', 27 november 2022.

82 NCTV, 'DTN 57', 7 november 2022; WODC-rapport 'Rechtsextremisme op sociale mediaplatforms? Ontwikkelingspaden en handelingsperspectieven', 10 oktober 2023.

83 Sterkenburg N., 'Maar dat mag je niet zeggen', 4 juni 2021.

84 Het Observatorium, 'Grenzen aan de tolerantie voor intolerantie', 3 juni 2022.

85 Centre for Analysis of the Radical Right (CARR), 'The Metapolitics of the Far Right', 7 februari 2020; Schlegel L., 'Symbolism and the Construction of 'Cultural Imaginaries' in Contemporary Far-Right Movements', in European Eye on Radicalization, 27 april 2020.

86 Verwey Jonker Instituut, 'Online extreemrechtse radicalisering', september 2022.

87 Greene V.S., "'Deplorable" Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies', in Studies in American Humor Vol.5 (1), p.31-69, 1 april 2019.

88 Nagle A., "'Kill All Normies. Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right', 30 juni 2017.

89 Danskin I., 'The Alt-Right Playbook: How to Radicalize a Normie' op YouTube, 21 oktober 2019.

90 Molmen G.N., Ravndal J.A., 'Mechanisms of online radicalisation: how the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists', in Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression, 30 oktober 2021; Fernandez T., 'Weaponized Social Media. How the Online Far-Right Reaches the Youth', Bachelorproef, Hogeschool PXL, 2021.

91 Onder meer: De Volkskrant, 'Hoe roep je extreemrechtse radicalisering een halt toe? 'Het is moeilijk om uit een groep te stappen', 6 januari 2023; NOS, "'Radicale recht-extremistische jongeren zijn te redden, net als ik'', 2 januari 2021

92 Molmen G.N., Ravndal J.A., 'Mechanisms of online radicalisation: how the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists', in Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression, 30 oktober 2021; Fernandez T., 'Weaponized Social Media. How the Online Far-Right Reaches the Youth', Bachelorproef, Hogeschool PXL, 2021; NOS, 'Extreemrechts bereikt jongeren via TikTok en Instagram: 'Soms pas 13 jaar'', 17 april 2023.

93 Ong K., 'Ideological Convergence in the Extreme Right' (link), in JSTOR, 'Counter Terrorist Trends and Analyses', Vol. 12, No. 5, p. 1-7, september 2020; Hoffman B., Ware J., 'The Terrorist Threat from the Fractured Far Right', in Lawfare.com, 1 november 2020.

94 AD, 'Nederlanders actief op gehackt forum voor neonazi's', 24 januari 2020.

95 NCTV, 'DTN 56', 21 april 2022, p.21; AIVD, 'Jaarverslag 2021', 28 april 2022, p.7.

96 NCTV, 'DTN 57', 7 november 2022, p.25

97 AIVD, 'Jaarverslag 2023', april 2024.

98 Anti-Defamation League, "Alt-Right: A Primer on the New White Supremacy", 18 juni 2020.

99 AIVD.nl, 'Wat is alt-rechts of alt-right?', geraadpleegd op 28 september 2023.

100 Deelnemers waren deels fysiek en deels online aanwezig. Ook werden de bijeenkomsten online gestreamd.

101 NCTV, 'DTN 58', 30 mei 2023; AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland, een fenomeen in beweging', 2 oktober 2018; AIVD, 'Jaarverslag 2021', 28 april 2022.

102 Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021; Anne Frank Stichting & Wagenaar W., 'Factsheet extreemrechts nr.13', april 2021.

103 NCTV, 'Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 57', 7 november 2022, p.29.

104 De Limburger, 'Uniek inkijkje in extreemrechtse groeperingen in Limburg', 8 april 2023; De Limburger, 'Hoe konden drie extreemrechtse groeperingen in Limburg ontstaan? Jongeren kunnen in enkele uren al enorm radicaliseren'', 9 april 2023.

105 White Lives Matter' is een racistische slogan die sinds 2015 in de VS werd gebruikt als reactie op de 'Black Lives Matter'-beweging. Black Lives Matter is een internationale beweging tegen anti-zwart racisme, ontstaan in de VS als reactie op politiegeweld tegen Afro-Amerikanen.

106 Zie onder meer de website van SPLC (The Southern Poverty Law Center) dat WLM ideologisch als neonazistisch classificeert.

107 Zie de website van ADL (Anti-Defamation League), een joodse internationale niet-gouvernementele organisatie gevestigd in de Verenigde Staten; De Limburger, 'Uniek inkijkje in extreemrechtse groeperingen in Limburg', 8 april 2023.

108 NOS.nl, 'White Lives Matter-extremisten willen racisme in Nederland normaliseren', 8 januari 2023; Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022; De Limburger, 'Uniek inkijkje in extreemrechtse groeperingen in Limburg', 8 april 2023;

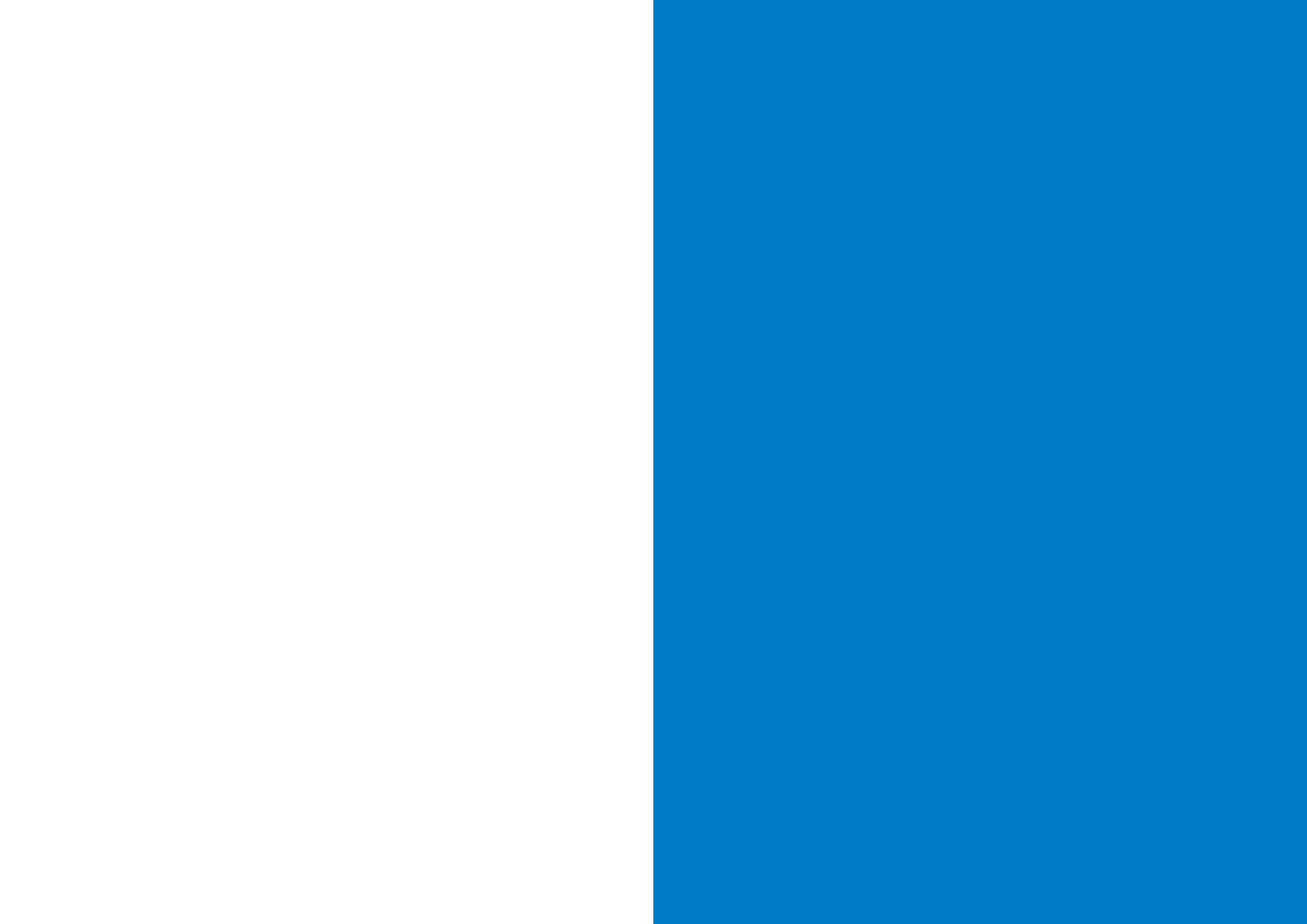
109 NCTV, 'De golfbewegingen van rechts-extremistisch geweld in West-Europa. Aard, ernst en omvang van de rechts-extremistische geweldsdreiging in West-Europa, inclusief Nederland', 5 november 2018; Puffelen M. van, 'Geweld met een rechtsextremistisch motief', juni 2021; Anne Frank Stichting & Wagenaar W., 'Factsheet extreemrechts nr.13', april 2021

110 NOS.nl, 'Twee keer het dak op binnen 48 uur: wat is Het Identitair Verzet?', 4 september 2017.

111 Anne Frank Stichting & Wagenaar W., 'Factsheet extreemrechts nr.13', april 2021; Gesprekken met deskundigen Landelijke Eenheid Politie en AIVD, 29 maart en 17 mei 2022.

112 NCTV, 'DTN 57', 7 november 2022, p.29; Anne Frank Stichting & Wagenaar W., 'Factsheet extreemrechts nr.13', april 2021.

113 SITE Intelligence Group, 'Neo-Nazis Circulate Incel Analysis of Gender Dynamics, Underscoring Overlap between the Movements', 13 maart 2023.

Uitgave

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding
en Veiligheid (NCTV)
Postbus 20301, 2500 EH Den Haag
Turfmarkt 147, 2511 DP Den Haag
070 751 5050

Meer informatie

www.nctv.nl
info@nctv.minjenv.nl
[@nctv_nl](https://twitter.com/nctv_nl)

mei 2024